
צפונות זכר צדיק לברכה בארץ ישראל

קורות הרמח"ל בארץ ישראל

דויד שלם

קהילת הרמח"ל

www.ramhal.net

אלול תשע"ט

תוכן עניינים:

5	מנוחה נכונה – ארץ ישראל
7	הרב חננאל ניפי זצ"ל
9	הרב יצחק שמואל פינצי זצ"ל
10	ספר "זכר צדיק לברכה"
11	ספר "טובי אודיע"
13	הרב מרדכי שמואל גירונדי זצ"ל
15	השתלשלות תולדות המהדורות
19	שינויים ועריכות
28	פענוח המקור
29	עדות הרב ניפי
29	איש נאמן
31	הרב משה מלכי
33	תוכן עדות הרב משה מלכי
34	לקברו בארץ ישראל
38	גרסאות הרב גירונדי
43	אגרת טבריה של הרב גירונדי
45	יום פטירת הרמח"ל
45	שנת פטירת הרמח"ל
46	הרב אברהם ישמעאל סאנגוניטי ז"ל

- 49..... תיעודים ועדויות השוללות סברת טבריה.
- 56..... אגרות רמח"ל.
- 58..... הכרעת מקום קבורת הרמח"ל.
- 58..... פתרון תעלומת בונה הציון בטבריה.
- 63..... כפר יאסיף.
- 64..... הרב שלמה עבאדי.
- 66..... אגרת כפר יאסיף.
- 69..... סוף דבר.
- 71..... מצב בית העלמין.
- 72..... ביבליוגרפיה נבחרת.
- 74..... נספח 1. ניפי / פינצי - קורות חיי רמח"ל.
- 76..... נספח 2. עריכת גירונדי לקורות חיי רמח"ל.

צפונות זכר צדיק לברכה בארץ ישראל / דויד שלם

מנוחה נכונה – ארץ ישראל.

"זאת אות אהבה, עדות לאשר אהבתכם על לוח לבי כתובה בעט ברזל בצפורן שמיר, אשר על כן, לא אחדל מפרוס עליכם שלומותי גם כי מרחוק". (אגרת קס"ה). עכו יום א' כ"ב לחדש תמוז תק"ג (3.7.1743).

תקופת ארץ ישראל הייתה ונותרה העלומה ביותר בחייו של הרמח"ל. במשך שמונה שנות מגוריו באמסטרדם התפרסמה גדולתו ברבים והוסר מעליו שבט החרמים. רצף האיגרות שהתפרסמו, נשמרו ככל הנראה ע"י רבו מהר"י באסאן זצ"ל, ולאחר שהסתלק רבו לבית עולמו (תצ"ט) והתפורר עשן רדיפתו – ממילא פסקו חילופי האגרות ועימם התייעוד. למעט מכתבים בודדים – לא נשמרו האגרות שהוחלפו בין הרמח"ל ז"ל לתלמידיו (שסביר להניח שהיו) במשך אותן השנים שחלפו מפטירת רבו ועד עלייתו לארץ ישראל. מאז ועד שנגנו הרמח"ל ז"ל במרומים נותרה רק אגרת אחת שנשלחה מהעיר עכו לידידיו ותלמידיו באמסטרדם ביום א' כ"ב לחדש תמוז תק"ג והגיעה לידי הרב דוד פרנקו מינדיס ז"ל.

לכאורה, טבעי היה שיישאר באמסטרדם עד קץ הימין. כשלוש עשרה שנים קודם קודם עלייתו לארץ ישראל, בראשית שנות רדיפתו, כבר גילה הרמח"ל ז"ל את השתוקקותו וכוונתו לעלות לארץ:

בזעקתו האישית לבורא עולם בתפילת "[לך אלי תקוּתִי](#)" (אייר ה'ת"ץ):

כִּי כָּבֵל לֵב דְּרִשְׁתִּיד, מִלֵּא נָא אֶת בְּקִשְׁתִּי:

חֲנִנִי וְרַחֲמֵי וְאַרְאֶה אֶת פְּעוּלָתִי:

וְאַתְּעֵדֵן בְּאוֹרֶךְ וְתִהְיֶה זֹאת נִחְמָתִי:

תִּשְׁפּוֹד רוּחְךָ עַל כָּל בֶּשֶׂר וְאֵל תִּהְיֶה לְרִיק יִגְיעָתִי:

וְהִנֵּה [אצ"ל וּבְנֶה] עֵרֶךְ בְּנֵן עוֹלָם, וְאַזְכַּח שֵׁם אֶת תּוֹדָתִי:

מספר חודשים לאחר מכן כתב לרבו:

"ואני גם כן כבר קבעתי עצמי בעז"ה ובישועתו ללכת אל ארץ טובה מן הארצות האלה – ארץ הקדושה. אמת, כי לא אוכל עשוהו מיום אל יום, אבל מקוה אני שלא יעברו שנים, ואם יחפוץ ה' – מקוה אני שלא יעברו גם חדשים הרבה". (אגרת עח – אלול ה'ת"ץ).

בעותק האיגרת האחת משתי האגרות שנותרו לנו (משנת תק"ד), שנכתבה בימי ספירת העומר שנת תק"ד, כותב הרב יעקב חזק זצ"ל מבחירי תלמידיו באיטליא לרבו:

"קם לבנו בקרבנו בשמענו שגם כי האריך טרחא – מלא ה' מאוי לבו הטהור והביאו אל ארץ הקדושה ברווחה והצלחה. מה טוב חלקו ומה נעים גורלו לעבוד את ה' בטהרה וללכת בדרך ישרה. אשרי מי שזכה לנטוע שם משכן שלו". (אגרת קסו).

אין ודאות שהאגרת נשלחה, ואם כן – ככל הנראה לא הגיעה ליעדה.

כל מאווי הרמח"ל היו לתיקון השכינה ולעבוד את ה' בטהרה שלמה, וזה ניתן להיעשות רק בארץ ישראל.

בראשית קיץ שנת תק"ג עגן הרמח"ל בנמל עכו. משוער שביתו ובית מדרשו שכן בחדר הנמצא היום במתחם המסגד הגדול בעכו (ולא במקום שמכונה "בית כנסת הרמח"ל" כהמצאת מחלקת התיירים...).

עדות הראיה האחרונה נכתבה ע"י רבי אברהם ישמעאל חי סאנגוניטי – תלמיד "אור החיים" רבי חיים בן עטר זי"ע, מיום א', ראש חודש כסלו תק"ד בעכו. מעבר לכך, אין שום עדות! ב' עדויות נוספות וסותרות נכתבו בעניין פטירתו וקבורתו. להלן נעמוד על תוכנו, מקורן ואמתותם:

מחבר ספר "ירים משה" העלה השערה לתקופת שהיית הרמח"ל בארץ ישראל. על פי המחקר להלן אין לה שום בסיס. (למעונינים, [ניתן לקרא אודותיה כאן](#)). אם הסברה שהרמח"ל היה בירושלים נכונה, הרי ששהה שם זמן קצר וחזר לעכו, ולדאבונו נספה עם צפורה אשתו ובנו יחידו במגפת הדבר שפרצה בארץ. תחילה יש להבין ולעמוד על מקורות המידע, כותביהם ואופן השתלשלותם:

המקור לכל העדויות היא כתיבתו הביוגרפית של הרב חננאל ניפי זצוק"ל אודות חיי הרמח"ל. כתיבתו המקורית שרדה בשלמותה רק בכתב ידו של תלמידו הרב פינצי זצ"ל

- ולא ראתה אור. גירסה נוספת מודפסת נערכה ושובשה ע"י הרב גירונדי זצ"ל, ולדאבוננו, הייתה היא המקור לכל הקביעות ההיסטוריות המשובשות והשגויות.

הרב חננאל ניפי זצ"ל.

"כמוהר"ר חננאל בכמ"ר... שמואל חנניה ניפי זלה"ה, בעל המחבר ספר זה שמו נודע בשערים "זכר צדיק לברכה" מפירארא ונתיישוב בצינטו [צ'נטו] בתחלת שנת התקפ"ד, וכבר מקדם זרחה תורתו במקום מולדתו זה", ("טובי אודיע", דף לו ע"א, סימן כד).

במילים אלה פותח התלמיד הנאמן יצחק שמואל פינצי זצ"ל את ספרו "[טובי אודיע](#)", אודות רבו חננאל ניפי זצ"ל¹. הרב ניפי ז"ל נולד בשנת תק"כ (1760) ושקד ימים כלילות על התורה. בשנות העשרים לחייו למד הרב ניפי בבית מדרשו של החכם [ר' יעקב משה עייאש](#) זצוק"ל בעיר [פרארה](#) שבצפון איטליה, "יצק מים על ידיו, והיה שותה בצמא את דבריו".

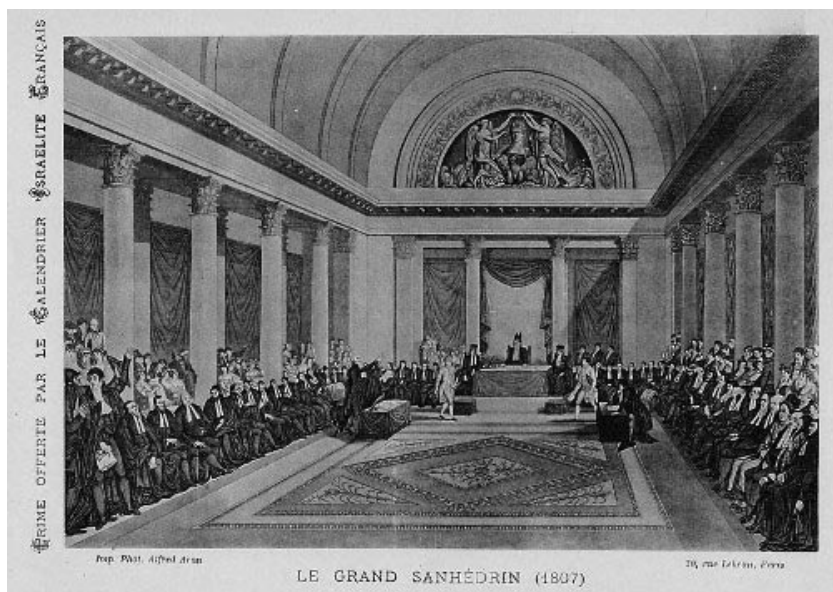
"והוא היה תלמיד תחת כמוהר"ר משה יעקב עייאש מירושלים תוב"ב שנתיישוב בפירארא משך י"ב שנים... ואח"כ נתגדל בתורה עד שנעשה בקי ומשורר ודרשן טוב ודבריו מתוקים ועושים פרי", (שם).

בקיאותו וגדלותו בתורה נודעה ברבים, ונותרו בכתביו מאות דפי שו"ת ארוכים ומפורטים. בחודש אייר תקנ"ז (5.1797) נכנעה [הרפובליקה של ויניצא](#) לצבאו של נפוליאון שהוכרז כמלכה של איטליה, ובסיון תקס"ד (5.1804) עלה למדרגת קיסר. גם העיר פירארא נכללה תחת שלטונו [הקיסרות הראשונה](#) – האימפריה הצרפתית הראשונה.

"והוא היה בין ההולכים לפאריז בשנת התקס"ו בנחמו עד ערב פסח שחזר לעירו, כאשר נקראו לפני מלך צרפת הוא הנקרא נאפוליאוני בונא פארטי, והיו כמספר שבעים עם הראש שהיו קורין לו הנשיא, והיו נקראים סנהדרין. ולהם עשה המלך י"ב שאלות וכבר השיבו, [ונדפסו](#)"², (שם).

¹ "טובי אודיע", פינצי כ"י ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית. Ms. 8516 ובהס"ל ירושלים: F 53241

² "תקנות", פאריס תקע"ב. 1812.

בחודש מנחם אב תקס"ו (7.1806) נקרא הרב ניפי עם מספר רבנים נוספים מאיטליה להימנות בכלל שבעים ואחד חברי [הסנהדרין שכינס נפוליאון](#) בפאריס. כעבור כשמונה חודשים בערב פסח חזר הרב ניפי לעירו, ובאלול תקפ"ב (8.1822) עבר הרב ניפי לעיר צ'נטו הקרובה לפירארא להיות בה רב ומו"ץ (מורה צדק).

"הוא היה עניו כהלל, וכל מדות החכם הנאמרים באבות נמצאו בו... ומענוותנותו היה חותם תשובותיו ופסקיו בפסוק לא ליודעים ח"ן... אחר פטירתו בשני בכ"ח טבת שנת התקצ"ו (18.1.1836) נקבר בכבוד גדול ביום כ"ט ער"ח שבט, וצוה שבזכרון נשמתו יזכירו דוקא בשם זקן ותו לא מידי. והלכו שם גם מפירארא בעת טהרתו וקבורתו דהיינו ר' שלמה... ולי אני עבדו ותלמידו שמואל יצחק בכמהח"ר משה חי פינצי כמו אחד מבני הקהלה הכללית יר"ה... והוא בן ע"ו (76)", ("טובי אודיע", דף לו ע"ב, סימן כד).

לא זכה הרב ניפי צ"ל להדפיס את ספריו וחיבוריו ההלכתיים, למעט [חוברת דלה](#) שיצאה בפרארא בשנת תרס"ט (1909) "זכרון לאברהם אליהו לקוטים מכתבי הרב חננאל ניפי".

בתוך טו"ב עמודיה הביא המו"ל יוסף ירא, זעיר מתולדות חייו של הרב ניפי הכוללים מידע רב וחשוב.³

"בשנת תקע"א מצאנוהו אחד מדייני הקק"י. ובשנה הוואת כבר חבר הספר "זכר צדיקים לברכה" – כי בסוף מאמרו על רבינו עזריה מאדומים – מזכיר שם כמוהר"ר ישמעאל הכהן בתור נר"ו (ולא בכנוי ז"ל)... תלמידו הנאמן כמוהר"ר שמואל יצחק פינצי – העתיק לעצמו הספר זכר צדיקים לברכה – והוא בידי כתב יד. וה' נתן לי לקנות תשובותיו בששה כרכים שהן עתה באוצר הספרים של ת"ת.

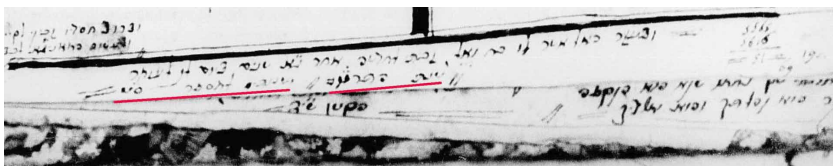
על כן חובה עלי להודיע החילוק הגדול שיש בין ספר זצ"ל הנדפס ובין הכתב יד. ולהוציא לאור אחד מפסקיו להראות כחו וחכמתו. ואני בוטח כי כל קורא הלוקטים האלה יודה שהחכם ח"ן היה חוקר שלם ופסקן גדול" ("זכרון לאברהם" עמ' 3).

מגלה יוסף ירא, שזכה לרכוש את כתביו של הרב ניפי ובכללם העתק "זכר צדיקים לברכה" בכתב יד, שהועתק ע"י הרב יצחק שמואל פינצי זצ"ל, תלמידו הנאמן של הרב ניפי. כן, מרגיש הירא חובה לידע את הקורא שכתב יד אינו זהה לנדפס ויש "חילוק גדול" ביניהם.

הספר הנדפס – הוא ספרו של הרב שמואל מרדכי גירונדי זצ"ל – "תולדות גדולי ישראל", יצירת שעטנז של שני ספרים – ספרו של גירונדי ושל הרב ניפי.

הרב יצחק שמואל פינצי זצ"ל.

הרב יצחק שמואל פינצי בן משה חי יהונתן זצ"ל, נולד בשנת תקמ"ז (1787) בפירארא. מועטות הידיעות אודותיו בזכות ענוותנותו הגדולה. מידותיו הטרוניות עולות מכל כתביו ומהן בעיקר ניתן לשאוב פרטים אודות חייו.

³ "זכרון לאברהם אליהו", יוסף ירא, פירארא תרס"ט.

פינצי, "יצחק ירנן" עמוד ד' ע"ב: "שנת תרי"ו שנותי למספר סט". בשנת 1856 היה בן 69, ומכאן שנולד בשנת תקמ"ז - 1787.

החל משנת תקנ"ח (1798) בהיותו בן 11 בלבד, קבע הרב פינצי את מקומו בבית המדרש של הקהילה הכללית בפירארא, תחת ראשותו של הרב חננאל ניפי. עם השנים היה גם סופר סת"ם ונשא לאשה את בתו של רבי יעקב חי רקאנטי זצ"ל רב ומו"ץ דק"ק סיינא וקארפי. בשנת תקס"ה (1805) בהיותו בן שמונה עשרה החל לכתוב שירים וקינוות מהן מבעבעת אישיותו שכולה הלל והודאה על קלה כבחמורה, ונתן להם רמז בב' שמותיו, "יצחק ירנן" ו"צעקת שמואל"^[3]. בנוסף, בגניזות ניתן למצוא ספרים וחיבורים נוספים שלא זכו לראות אור בניירים.

הרב פינצי גדל על ברכי הרב ניפי, ובמשך 38 השנים ששהה במחיצתו, זכה מידי פעם להיות לו לעזר קולמוסו בכתובת ספר "זכר צדיק לברכה".

ספר "זכר צדיק לברכה"

ספר "זכר צדיק לברכה" הוא ספרו של הרב ניפי. הספר נכתב על פני מספר שנים, ולפי דברי יוסף ירא דלעיל, כבר בשנת תקע"א (1811) היה החיבור קיים. מהכתובים מתברר שלכתחילה יעד אותו הרב ניפי לטובת בני ישיבתו, לתייעוד וזכרון שמות רבני וגדולי איטליא, שלא נזכרו בספר "שם הגדולים" למר"ן החיד"א זצוק"ל.

כתב היד המקורי של הרב ניפי נשאר רק בחלקו, חסרים בו ערכים רבים, והקיימים אינם מסודרים⁴. כאמור הרב ניפי נפטר בשנת תקצ"ו (1836) וכתב היד נשאר בידי חתנו ואחיינו הרב ר' אברהם מיכאל קארפניטי זצ"ל שנתמנה להיות רבה של צ'נטו תחתיו. בשנת תר"ב, כשש שנים לאחר שהרב ניפי עלה למרומים, חלם הרב פינצי חלום, וכדרכו בהודאה החליט להנציחו בעשייה ולהוקיר תודתו בחיבורו "טובי אודיע".

⁴ "זכר צדיק לברכה", ניפי, כ"י ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית. Ms. 3832. בהס"ל ירושלים: 29637

ספר "טובי אודיע"

"אמרו חכמינו ז"ל בברכות פ' הרואה ט' בחלום סימן טוב לו, כי השי"ת רמו לטובה. והנה לדידי אמינא, כי הקונטרס הזה קשרתיו לכתוב בו, וקריתי שמו משנים שעברו בשם "טובי אודיע" כלומר, לזמן הבא אודיע לרבים, מה שיקָתבו בתוכו - לְזַכּוֹתָם.

ולכן כיון שהטוב היוצא ממה שנתגלגל בהמשך הזמן היה לכתוב בתוכו העתק ספר זכר צדיק לברכה, והם זכרונות ת"ח שהיו בעולם מאיה זמן, כלם לקוטים ממורי ורבי כמוהר"ר חננאל ניפי זלה"ה איש פירארא תושב ומו"ץ בצינשו. לכן אמרתי כי כיון שאיננו דא"א חלום הטוב הזה כי אם תועלת בהקיץ לי ולאחרים. לזה אמינא ברוך הטוב והמטיב לי ולאחריני ולזכות מו"ר דיתב בין ההדסים, ולכן טובי אודיע על ידו דכן לזה כיוונתי תמיד להיותי זוכה ומזכה", ("טובי אודיע" פתיחה "הערה לקוראים").

הרב פינצי מספר, שכבר משנים עברו עלה בדעתו לכתוב קונטרס בשם "טובי אודיע" ככל הנראה אודות תלמידי חכמים. עם הזמן התגלגלו הדברים, והקונטרס שכתב הכיל ברובו העתקות מהחיבור "זכר צדיק לברכה" של ניפי רבו. ועתה בראותו את האות ט' בחלומי, הבין שרמזו לו משמים להודיע טובו בהשלמת העתקת דברי רבו, כדי לזכות על-ידו ולזכות את הרבים.

בהמשך הדברים, מפרט הרב פינצי בהקדמה את כוונת רבו בכתובת החיבור "זכר צדיק לברכה", ועבודתו שלו בקיבוץ השמות שלא נכללו:

(עמוד א'). "ולהודיע לדורות שתהלה לאל אומתינו נתעלתה בגידול תלמידים ותלמידי חכמים בכל תפוצות העולם, לכן ללמדם שגם הם יעשו גידולים - דאם אין גדיים אין תיישים - לקח לו דרך בעלי סדר הדורות. והביא גם הוא על שולחנו הטהור קובץ שמות כל הרבנים שעלה בידו לקבץ בסדר אלפא ביתא, וקרא לילקוטו שם והוא, זכר צדיק לברכה, שם ראוי לקרוא לפעולה הטובה הזאת בדרך כל חי. שקדמתו להיות גם הוא זוכה ומזכה, ועל ידו זכיתי לכתוב בספרו כל מה שהיה אומר בפיו - מעת שהייתי משתעשע בתורתו מידי יום ביומו זה שלוששים ושמונה שנים בקירוב - מעלה מטה.

(עמוד ב). ובכן אמינא, כי בהיותי הולך ומתעסק משנה שעברה לקבץ שמות כל החכמים והרבנים שהיו פה פירארא, מכח ספרי חבורות מצוה הישנים, או מאיה ספר כגון מהמצויין והמפורסם ספר 'פחד יצחק' ומכתיבת יד, זכיתי לקבץ שמות

משנת השצ"א ואילך, וחיברתי לוח פרטי לכבוד תורתם, ולכבוד בני קהלתנו, שגם הם היום יקיימו מה שגרסינן באבות "והעמידו תלמידים הרבה", וכלומר כתבם על לוח לבך ועל ספר – למען ימשך תלמידים אחרים דור אחר דור.

וכך עשיתי להביאם על לוח עד כל שמות תלמידי הישיבה הכללית יר"ה פה פירארא מגדולם ועד קטנם עד כל ר"ח אלול דהאי שנא התר"ב [וגם לרבות עד כל שנת התרי"ד שקיימנן עלה].

לכן אברך את ה' אשר יעצני לילך לצינטו וליקח בתורת הלואה ספר האמור מחתנו של הרב הנזכר אשר יצק מים על ידו, ודעתי להעתיק ממנו שאר שמות מרבני פירארא אשר בשנה שעברה לא יכולתי לקבצם" ("טובי אודיע" הקדמה).

כאמור בראשיתו כלל החיבור קובץ שמות ותולדות תלמידי חכמים שהוא עצמו קבצם, ובכללם העתקות מדברי רבו לצורך עצמו. ככל שארכו הימים ונכנס הרב פינצי בעובי הכתיבה, התעורר לו הצורך להביא את דברי רבו בשלמותם. בשנת תר"ב פנה ר' פינצי לחתנו של הרב נפי, וביקש לקבל בהלוואה את כתב היד של הספר על מנת להעתיקו בשלמותו.

מעצם העובדה, שהאיש שכ"כ נזהר בכבוד רבותיו וחבריו – קרא לחיבור בשם "טובי אודיע" ולא בשמו המקורי "זכר צדיק לברכה" ניתן להבין, שלא היה בכוונתו להדפיסו אלא רק להעתיקו ולכללו בתוך קובץ שמות רבני פירארא עליו עמל, ולהעמיד את ההעתיקה לזיכוי הרבים.

במשך דבריו מבאר הרב פינצי את שיטת עבודתו.

"ואגב חדא תרתי כי גם לרצון, חשבתי להעתיק כל ספרו ע"י אחד מסופרי מתא דידן. וכוונתי להגדיל תורתו וגם להועיל לי ולתלמידים כמוני, וטובים השנים מן האחד.

ובאיזה מן השמות של הרבנים כתבתי איזה זכרון או חידוש הניצב תוך שני חצאי לבנה, להודיע שהוא תוספת כפי הענין. והכל להיותנו בכל מכל כל זוכים ומזכים כי זה כ"ל האד"ם נוטריקון כתיבת ל'שונות ה'רבנים א'שר ד'עתם מ'כוונת, וכל העולם לא נברא אלא בשביל לצוות לזה", (שם).

שיטת עבודתו מאפשרת לנו היום לזהות בבירור מהי כתיבת פרי עתו והערותיו שלו, ומהי כתיבת רבו. בפועל, בזכות העתקתו הנאמנה של ר' פינצי ב"טובי אודיע" נותר בידינו הקובץ השלם והמדויק של ספר "זכר צדיק לברכה" של הרב ניפי זצ"ל.

"טובי אודיע" לא הודפס מעולם ונשכח כמת מלב, ורבות בגלל ספרו המודפס של הרב גירונדי ז"ל שכלל בתוכו ב' ספרים משולבים: ספרו שלו "תולדות גדולי ישראל" והעתקה ערוכה של חיבורו של הרב ניפי שבעריכה הפכה מ"צדיק" ל-"זכר צדיקים לברכה".

ולמען הקל ההבנה נסדר פרשת "ואלה שמות":

(1760 – 1836)	תק"כ – תקצ"ו	הרב חננאל ניפי:
(1855 ? – 1787)	תקמ"ז – ? תרט"ו	הרב שמואל יצחק פינצי:
(1799 – 1852)	תקנ"ט – תרי"ב	הרב מרדכי גירונדי:

הרב מרדכי שמואל גירונדי זצ"ל

הרב מרדכי שמואל גירונדי זצ"ל נולד בשנת תקנ"ט (1799) 55 שנה אחרי פטירת עט"ר הרמח"ל זלה"ה. בשנת תקע"ח (1817) בהיותו בן 18 הוציא לאור את ספרו הראשון 'תוכו רצוף אהבה' העוסק בענייני מוסר ודרך ארץ. בהיותו בן 30 בלבד, מונה להיות ראש אבות בתי הדין ושני בקודש בעיר פאדובה, וכעבור שנה – לאחר פטירת רב העיר פאדובה נתמנה תחתיו להיות רב העיר. במקביל לעבודה הביוגרפית של הרבנים ניפי ופינצי דלעיל, גם הרב גירונדי עסק רבות בשנים באיסוף ותיעוד קורות חייו רבני אטליא בכלל ופאדובה בפרט, וקרא לחיבורו "תולדות גדולי ישראל, גאוני אטליא ורבני פאדובה".

באסופת מכתבים שנדפסו בספר ⁵ "כרם חמד" משנת תקצ"ה פרסם המוציא לאור ב' מכתבים שנשלחו אליו מאת הרב גירונדי. מכתב ד' קצר, ותוכנו פניית הרב גירונדי לעורך האסופה על מנת לעניינו במאמר שכתב זה מכבר לתולדות חייו של הרמח"ל. העורך בחר לפרסמה כהקדמה למכתב ה' (החמישי):

⁵ "כרם חמד" ח"ב, וויען, 1836.

"לכן, הערני לבבי לשלוח אליך תולדות מוהר"ר משה חיים לוצאטו זצוק"ל, אשר כתבתי בשנה שעברה... כדי שתדפיסוהו תוך חיבורך... הודיעני אם תולדות הללו מוצאים חן בעיני חכמי מדינתך, כי אז אוסיף שנית בשנה האחרת לכתוב תולדות גאוני איטליא". ("כרם חמד" ח"ב, מכתב ד' עמ' 54).

המכתב החמישי, הוא מאמר רחב היקף הסוקר בהרחבה את תולדות חייו של הרמח"ל, והעיר המו"ל על דברי הפתיחה:

"שלוחה אלי מאת ידידי הרב החרף החכם היקר וירא אלקים מרבים, מרדכי שמואל גירונדי האב"ד דק"ק פאדובה להעתיקה בין אסופת אגרותי. וכפי דבריו באגרתו אלי, נמצאים תחת יד החכם היקר הזה תולדות שאר גאוני אטאליא, אשר עיני חכמים רבים כלות ומיחלות לראותם בדפוס". (שם).

ב"כרם חמד" כרך ג' שנדפס בשנת תקצ"ז הביא המו"ל מכתב נוסף שקיבל מהרב גירונדי. המכתב כלל י"ב מאמרים ובהיקף של חוברת. בדף הפתיחה כתב הרב את רשימת נושאי המאמרים, ובכללם תוכן המאמר החמישי (עמ' 88): "שמונה עניינים מספר תולדות גאוני איטליא ורבי פאדובה" שחברתי בימי חורפי".

מכל י"ב המאמרים, בחר המו"ל להביא רק ז' עניינים מהמאמר החמישי. בסופם הדפיס המו"ל ב' פסקאות שכותרתן "תולדות הזמן" שצורפו ע"י הרב גירונדי למכתב:

"הנה קול שועת בת עמי מארץ צינטו, כי נפלה עטרת ראשם ומורה צדקם, הרב הכולל הדורש טוב לעמו, חכם וחסיד כמוהר"ר חננאל ניפי זצ"ל בן ששה ושבעים שנה... הוא חיבר ספר 'זכר צדיקים לברכה על תולדות גאוני ישראל'. ("כרם חמד" ח"ג, מכתב ז' עמ' 96).

אלו המקורות המודפסים הראשונים שנזכרים בהם ב' הספרים, אם כי בחליפת האגרות והכתבים השונים שלא הודפסו – כבר דובר בהם בזמנים יותר מוקדמים. בי"ג לחודש טבת שנת תרי"ב (1852) נפטר הרב גירונדי בפתאומיות והוא בן 53 בלבד. טרם מותו, הספיק הרב לסיים את טיוטת ספרו "תולדות גדולי ישראל" אבל לא הספיק לעורכו ולהדפיסו. כעבור כשנה מפטירתו, הביא בנו ר' אפרים רפאל גירונדי את הספר לדפוס, וכתב היד עצמו נמצא במשמורת ספריית מונטיפיורי שבלונדון⁶.

⁶ "תולדות גדולי ישראל וספר זכר צדיקים לברכה", כתב יד גירונדי.

מאז ואילך נותרו ב' גרסאות לספר "תולדות גדולי ישראל": כתב היד, והמודפס ⁷.

השתלשלות תולדות המהדורות

עיון חטוף בספר "תולדות גדולי ישראל" המודפס מעורר תמיהות ושאלות גדולות. עבודה נפלאה עושה בימים אלה הרב משה הלל יצ"ו בחקירת ההבדלים ושינויי הנוסחים. ולענייננו נדבוק בקצירת האומר ונציין את עיקרי הבדלים בין ב' גרסאות כתב היד והמודפס. כתב היד מחולק לב' חטיבות עיקריות, ולכל אחת מהן "דף שער" נושא תוכן יחודי.

החטיבה הראשונה:

חטיבה זו כוללת את שישים העמודים הראשונים.

בדף השער נכתב:

"תולדות גדולי ישראל גאוני איטליא ורבני פאדובה, זכרון ימי חייהם,

שמות חבוריהם וציוני תהלתם זצ"ל, יחד חוברו מאת הרב הגדול החכם

הכולל כמוה"ר מרדכי שמואל גירונדי נר"ו".

שישים העמודים הראשונים בכתב יד נעדרים מהמהדורה המודפסת. העמודים הנעדרים כוללים בתוכם: ההסכמות משנת תר"ט בחתימות אוטוגרפיות של "חיים נחום מזרחי" שד"ר צפת, "אברהם שלמה זלמן" צורף, ו"לוי נחמיאש שד"ר מעה"ק חברון", יחוסו ותולדות חייו שלו עצמו (גירונדי) ובני משפחתו בעבר ובהווה, סקירה אודות ספריו וקשריו עם רבני דורו. קובץ מאמרים עצמאיים (תת חטיבה ראשונה) אודות רבנים שונים שנכתבו ונשלחו לכתבי עת שונים, ונראה שהיו אמורים להשתלב במקומם בעריכת המהדורה המודפסת.

לזה כיוון יוסף ירא (לעיל) שצווח ככרוכיא "על כן חובה עלי להודיע החילוק הגדול שיש בין ספר זצ"ל הנדפס ובין הכתב יד".

ספריית מונטיפיורי, לונדון, אנגליה. The Montefiore Library, London, England, Ms. 477. ובהס' ל ירושלים: F 6106

⁷ "תולדות גדולי ישראל וספר זכר צדיקים לברכה", גירונדי, מרדכי שמואל, טריעסטי תרי"ג 1853

החטיבה השנייה:

מעמוד שישים ואילך מתחילה החטיבה השנייה, וישנה זהות מלאה בין הכתב יד למהדורה המודפסת. בדף השער של החטיבה השנייה נכתב בכ"י ובמודפס:

במהדורה המודפסת צירף בנו את ציור דיוקן אביו הרב שמואל מרדכי גירונדי זצ"ל.

תולדות גדולי ישראל	והגהות ותוספות וביאורים
וגאוני איטליאה	על ספר זכר צדיקים לברכה
יחד חוברו מאת העובד עבודת	אשר אסף וקיבץ הרב החכם המפורסם ח"ק
הקדש בק"ק פאדובה בקוראי שמו	כמוה"ר ר' חננאל ניפי זל"ה מה"מ"ץ ב"ק קציטו
מרדכי שמואל גירונדי ס"ט	הנודע בשערים שמו דברי פי חכם חן

זה

משפט

יהיה

הספר וסדורו

ומזה אחד

מזה אחד

בחר הרב גירונדי בעריכת משונה ביותר, מסורבלת ובלתי מקובלת. בדרך כלל, וככל שהתאפשר לו לשלב, הביא הרב בעמודים הימניים של הספר את חיבורו שלו פרי עתו, ובעמודים השמאליים שילב את חיבורו הערוך של הרב ניפי "זכר צדיקים (צדיק) לברכה".

כותרות העמודים משתנות מידי פעם אם כי נשענות על אותו הבסיס. כוונת הרב גירונדי הייתה שהעמוד השמאלי (דברי ניפי) יכיל הרחבה וביאור לערכים שהוא כתב בדף הימני. ואם נתבונן, נראה שכותרת שני העמודים היא כותרת אחת ארוכה:

"תולדות גדולי ישראל מהעציר מש"ג והגהות דברי פי חכם ח"ק במספר זכר צדיקים לברכה".

227

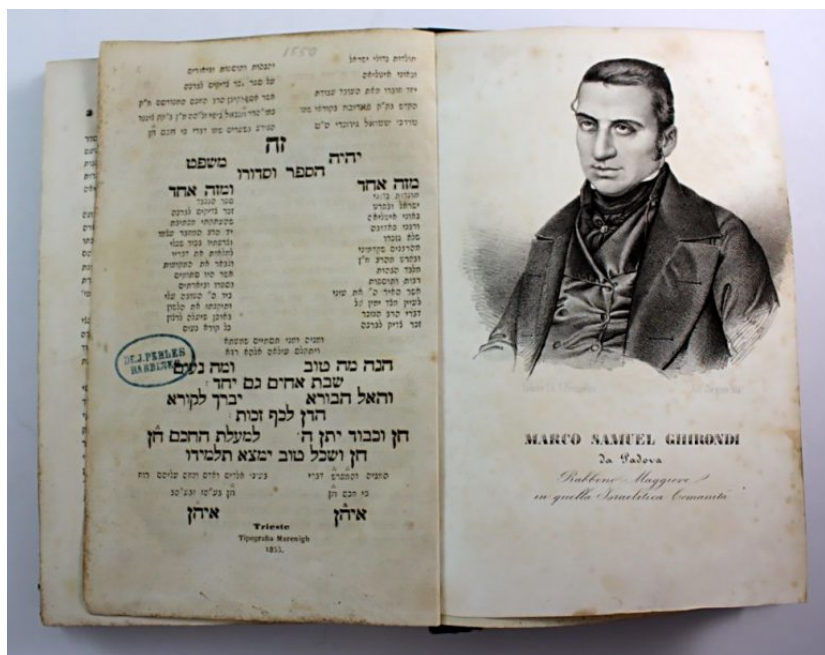
דברי פי חכם ח"ק במספר זכר צדיקים לברכה

המחבר: ר' חננאל ניפי זל"ה מה"מ"ץ ב"ק קציטו, הנודע בשערים שמו דברי פי חכם חן. המעבד: ר' חננאל ניפי זל"ה מה"מ"ץ ב"ק קציטו, הנודע בשערים שמו דברי פי חכם חן. המדפיס: ר' חננאל ניפי זל"ה מה"מ"ץ ב"ק קציטו, הנודע בשערים שמו דברי פי חכם חן.

226

תולדות גדולי ישראל מהעציר מש"ג והגהות

ה' : מה"ר ר' חננאל ניפי זל"ה מה"מ"ץ ב"ק קציטו, הנודע בשערים שמו דברי פי חכם חן. המעבד: ר' חננאל ניפי זל"ה מה"מ"ץ ב"ק קציטו, הנודע בשערים שמו דברי פי חכם חן. המדפיס: ר' חננאל ניפי זל"ה מה"מ"ץ ב"ק קציטו, הנודע בשערים שמו דברי פי חכם חן.

ההסבר לעריכה המשונה נבע כנראה מהחלטתו לשלב את ספרו של הרב ניפי בספרו במועד מאוחר - הרבה אחרי שטיטת ספרו הראשונה כבר נכתבה. לדברי הרב הלל, גירונדי התעניין בחיבור של ניפי עוד בשנת תקצ"ג:

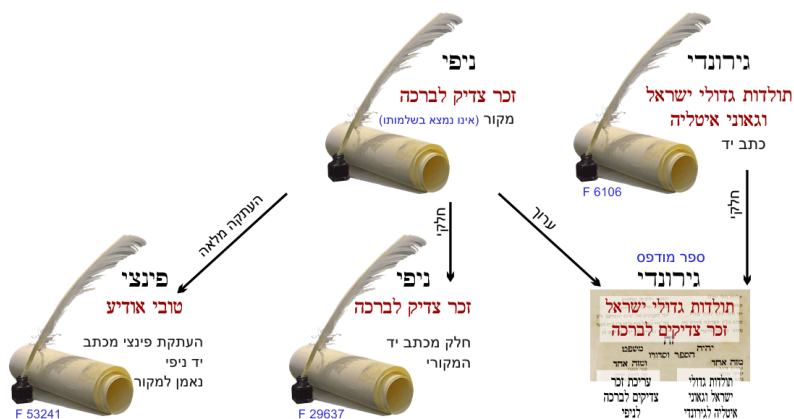
"במכתב לרב ניפי, מתאריך כד אב תקצ"ג, כתב אליו רמש"ג [גירונדי]: "שמעתי אומרים כי מעכ"ת בא לידי גמר טוב ספרו זכר צדיקים לברכה, יגיד נא לי אם יוציאנו לאור עולם" (דובר שלום, חלק ה, סימן תתל) תשובת ר"ח ניפי היתה: "מיום שבאתי לשרת בקדש פה העירה [צ'טון] השיבותי ידי מלכתוב בחבורי זכר צדיקים לברכה, כי העיר הזאת איננה כל כך מליאה מהספרים המצטרכים לבא לשלימות המלאכה הגדולה ההיא" (שם, סימן תתמט)", (הרב משה הלל, ספר תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה).

רק בשנת תמ"ו - כעשר שנים אחרי פטירת הרב ניפי, גמלה בליבו של הרב גירונדי החלטה לשלב את שני הספרים להיות אחד, אחרי שהבין ככל הנראה שאין לכתב היד גואל, וערכו רב מדי מכדי שיאבד. תוכן כתב היד של גירונדי (F 6106) כולל כבר את

הנוסח המשולב ומעיד שקדמה לו טיוטה. בסוף כתב היד גילה הרב דעתו, כי זו אינה המהדורה הסופית, ותקוותו להגיע ולכתוב מהדורה שניה שתבוא עד תכליתה:

"חייבים אנחנו להודות ולהלל ולשבח ולפאר לה' ית' ויתעלה שעזרנו להגיע לתשלום המלאכה הזאת במהדורא הראשונה, ותפלתנו תכון לפניו שיעזרו על דבר כבוד שמו לחזור על למודנו בקונטרסים זה ולחבר בו מהדורא שניה ולבא עד תכליתה".

תרשים כתבי היד ואופן השתלשלותם

שינויים ועריכות

בדף השער לחטיבה השנייה כתב הרב גירונדי בטור השמאלי את שיטת שילוב ספרו של הרב ניפי:

"והנהגות ותוספות וביאורים על ספר זכר צדיקים לברכה, אשר אסף וקיבץ הרב החכם המפורסם ח"ק כמוה"ר ר' חננאל ניפי זל"ה מ"ץ ב"ק קק צינטו הנודע בשערים שמו דברי פי חכם חזן.

ספר הנכבד זכר צדיקים לברכה שהעתקתי מכתובת יד הרב המחבר עצמו, וצרפתי בכור שכלי למלאות את דבריו ולבאר את המקומות אשר היו סתומים בספרו וביארתים כיד ה' הטובה עלי ותיקנתי את הלשון באופן שיעלה לרצון כל קורא נעים"

והאל הבורא, יברך לקורא, הדן לכף זכות".

בדברי הפתיחה מצהיר הרב גירונדי, **שצירף ומילא וביאר ותיקן את דברי הרב ניפי**, ומבקש מהקורא לדון אותו לכף זכות. ובאמת, העתקת הרב גירונדי לא נאמנת למקור, ובמקומות רבים אפילו יוצרת בעיות ושינויים מרחיקי לכת בעלי משמעויות היסטוריות (ראה ספרו של הרב הלל). הותיר לנו ה' לברכה את העתקתו הנאמנה של הרב פינצי, ועתה יש לבחון את חילופי הגרסאות בתולדות חייו של הרמח"ל שבעניינו עסקינו.

בחירותיו וכתביו של ר' גירונדי בעניין הרמח"ל תמוהה ומעלה שאלות ומסקנות לא פשוטות. בעמוד הימיני של הספר בערך הרמח"ל, בחר לכתוב קיצור דברים מפרי עתו, והפנה את הקורא למאמרו בכרם חמד.

הרב החסיד צדיק יסוד עולם המקובל הקדוש התנא האלקי, נר ישראל רבינו משה חיים לצאטו פר"ח כאר"ז בלבנו"ן במחנה זה פאדובה ונולד ליע"קב איש תם ישר וירא אלקים בשנת הת"סז. עיין מה שכתבתי עליו בכרם חמד חלק שני דף נ"ה עד דף ס". (תולדות גדולי ישראל עמ' 226).

בחירה זו תמוהה כיוון שבחטיבה הראשונה, הביא ממאמרי קורות חייהם של רבנים שנשלחו לכתבי עת אחרים. וכאן, כנגד דבריו הקצרים, הביא בהרחבה גדולה את דברי הרב ניפי בקורות חיי הרמח"ל.

ויש לדעת, שהרב גירונדי היה ידוע בהערצו הגדולה לרמח"ל ולא היה שבע רצון מנוסחתו של הרב ניפי. ע"כ, ביצע עריכה יסודית, ערך, מחק, שינה, הרחיב וקיצץ כפי שחשב שראוי לכתוב על הרב הענק - הרמח"ל. כדי לא להלאות את הקורא, הגרסאות המלאות של הר' ניפי וגירונדי נמצאים בנספחים, ולהלן נוסח המשלב ומשווה את ב' הגרסאות:

אופן ההשוואה ודרכי ההבדלה בין הגרסאות המשולבות:

- לצורך קלות ההשוואה, החזרנו ב' פסקאות שהוזנו בעריכת ר' גירונדי למקומם כבמסמך המקור.
- חילופי לשון שאינם משמעותיים להשוואה כגון: **כמוהר"ר** < **כמוהרר"י** או **איטליא** < **איטליאה** וכו' לא צויינו/נצבעו ונשארו כבמקור.
- טקסט שצבעו **שחור** – טקסט משותף ושווה ללא שינוי בב' הגרסאות.
- טקסט שצבעו **כחול** – טקסט הנמצא רק במסמך המקור של ניפי ונמחק בגרסת גירונדי.
- טקסט שצבעו **אדום** – תוספות טקסט שהוסיף הרב גירונדי מעצמו על המקור.
- חלוקת הטקסט לקטעים לצורך הסברים על השינויים שבנוסח המשולב.

"מעלת הרב המופלא מהר"ר המקובל האלוהי החסיד כמוהר"ר משה חיים
לוצאטו זצוק"ל מעיר פאדובה בזמן **כמוהר"ר בסאן מריגיוו, וכמוהר"ר בנימין**
הכהן, וכמוהר"ר הגאון כמוהר"ר לאמפרונטי, ומהר"ר אירגאס זצוק"ל הוא
כמוהר"ר ישעיהו בסאן רבו של הרב ז"ל הנקרא בפי הכל הרב המגיד של עיר
ק"ק פאדובה מפני שממנו שמעו שהיה המלאך דובר בו מדבר עמו, והיה לו מגיד
מן השמים כמו הרב מוהר"ר יוסף קארו זצוק"ל ושהיה שחיה מגלה לו סודות ורזי
התורה, ועל דבר זה נחלקו רבני דורו לשתי כתות.

הללו מימינים לזכותו **ה"ה כמוהר"ר הרב המפורסם גאון דורו מוהר"ר ישעיהו**
בסאן רבו, והרב החסיד מקובל אלדי כמוהר"ר בנימין בהן מריגיוו שהפיל תחינתו
לפניו לפני מותו שישאל ממגידו מהמגיד סיבת חוליו, והרב המופלא ח"ק
כמוהר"ר יעקב אבובה ואחרים הרבה עמהם בן הגאון החסיד בעל דבר שמואל
זצ"ל, והרב החסיד מוהר"ר ישראל קמחי בעל עבודת ישראל, וכמוהר"ר כלבו
ורבני ליורנו ומהר"ר אירגאז בעל דברי יוסף ושומר אמונים, וכמוהר"ר
אביעד ש"ש באזיליאח וכמוהר"ר שמשון רומנים וכמוהר"ר דוד חיים פינצי
רבני מנטיבה וכמוהר"רי לאמפרונטי בעל פחד יצחק.

והללו משמאילים לחובתו ומדברים תועה על **נסתרות שלו ועל סודותיו שהיה**
דורש וכותב, ה"ה כמוהר"ר ועל דבריו כמו החכם ר' משה בבמוהר"ר יעקב
חאגיז, ורבני ק"ק פראנקפורט דמיין ורבני וברלין וסיעתייהו".

כמו שניתן לראות, ר' גירונדי, מאריך בתארים ומפליג בשבחים של כלל הרבנים ובפרט
 מוסיף לרמח"ל תארים: "מעלת", "המקובל האלוהי החסיד", וכו'.

ברשימת "המיימנים", הוסיף על המקור רשימת רבנים ועטרם בחיבוריהם המפורסמים
 להדגשת מעלתם וחשיבותם, כדי לתת תמונה שכביכול נהנה הרמח"ל מתמיכה רחבה
 של בעלי שם. בניגוד אליהם, קבוצת "המשמאילים" מוצגת כקבוצת רבנים עלומים
 מגרמניא שנמשכה אחרי הרב חאגיז, ומשפט שמות עריהם צומצם. מכלל טענותיהם
 השאיר ר' גירונדי רק את "סודותיו" ומחק את "הנסתרות", "שהיה דורש וכותב".
 מהתוכן הערוך משתמע שכביכול שהיקף המחלקות נגע בענין מועט.

בעניין המגיד, שינה את המקור מ"דובר בו" ל"מדבר עמו" להראות שהייתה לרמח"ל שליטה מלאה כאדם המדבר עם חברו, ושלא ישתמע שהיה ח"ו כעבד נכפה.

"ובעודו נער שדו ביה נגא לאמר דכין שלא היה נשוי אי אפשר שיהיה במעלת רשב"י וחבריו ע"ה. ואח"כ כשסרה ממנו תלונה זו כי לקח לו לאשה את בת הרב המקובל האלוהי כמוה"ר ר' דוד פינצי אב"ד ומ"ץ בק"ק מנטובה היו אומרים מקנאיו דחוז מארץ הקדושה אי אפשר שיזכה להשגה גדולה כמוה מצד הקדושה, והגיעו לומר דכל מה שמראה מכחו וחריפותו לא היה אלא מחלק הרע ומצד האחור מכת חכמתו וחריפותו".

ר' גירונדי הוסיף הבהרה כיצד הוסרה התלונה. בהמשך, הפך את דברי ר' ניפי מהקצה לקצה. ומה שכתב ר' ניפי שטענתם הייתה שמקור השגתו ח"ו מצד הס"א – מעתה הייתה "מצד חכמתו וחריפותו".

"ונברו דברי ריבות על זה עד שהרב לוצאטו חגר מתניו ונסע ללכת לארץ ישראל. ובהגיעו לעכו שם נחלה ונתבקש בשיבה של מעלה.

וגם זה המאורע נחלק לשני טעמים כי צריו וקטגוריו אמרו ראו מה עלתה בידו, והרי זה אות כי מן השמים לא הסכימו על ידו, **ומהר"י והקדוש החסיד מוה"ר ר' ישעיהו באסן רבו השיב דאדרבא זה מוכיח יותר גודל נשמתו ושהיה אור גדול, ומפני שהיה ניצוץ נשמת משה רבינו ע"ה כמו שהיה גם כן שמו משה, הילכך לא זכה כמוהו ליכנס לארץ. אלו תורף דבריו ומאורעיו בקיצור נמרץ והדברים ארוכים".**

השמיט והרחיק ר' גירונדי הרב את סיבת פטירת הרמח"ל, ועידנה בניסוח זימון לשיבה של מעלה. בהמשך דבריו נפלה תקלה גדולה בתגובת המחנות הניצים לאירוע פטירת הרמח"ל. ר' גירונדי הוסיף את שמו של **"הקדוש החסיד מוה"ר ר' ישעיהו רבו"**, שעמד לסגור עליו, בשעה שבפועל מהרי"ב נפטר כחמש שנים לפני הרמח"ל. לא ידע ר' גירונדי שכשכתב ר' ניפי, **"מהר"י באסן"** התכוון לבנו של מהרי"ב – **"מ'ורנו הר"ב ר' בי ישראל באסן"**. ר' ישראל לא היה כנראה כ"כ בסוד העניינים, ועל כן ייחס את נשמת הרמח"ל כניצוץ נשמת משה רבינו, בשעה שמהר"י אביו, ידע שעיקר נשמת הרמח"ל הייתה ניצוץ רבי עקיבא.

"אמנם [1]מעלת החכם השלם החסיד ר' יהודה חי מלאוידה ה' ירפאהו רפואה
שלימה ייחד עמי הדבור איזה הרבה פעמים על זה. וגם כשחזר מעיר פאדובה שהלך
 שם, ואמר לי דיש שם עדיין בית מדרשו, וסיפר לי נפלאות **ממנו, ובכלל גדולות**
מהרב המגיד זצ"ל, ומכללם שהרב **הגאון הגדול** כמוהר"ר **יצחק** לאמפרונטי
 זצוק"ל היה אומר שבעיניו ראהו עומד וכותב הסודות **ובהרף ובהרף** עין היה ממלא
 דף גדול במכתבו מה שאין ב"ו [בשר ודם] יכול לעשות אם לא בסייעתא דשמיא
 ודרך נס.

וסיפר לי עוד, שפעם אחת הלך שם לפאדובה חכם אחד ממשפחת כהנים שבעירנו
 (זה היה **נחמיה שנקרא אח"כ חרמיה כהן**) שאח"כ **בשתמד נעשה ישמעאל,**
 וביקש לילך עמו, בעוד שהיה מתעסק **לילך** לעשות קבלת שבת חוץ לעיר. ואמרו לו
 תלמידיו, **הרב הגדול כמוה"ר יעקב חזק וכמה"ר משה דוד ואלי וכמה"ר**
ישראל חזקיה טריויס, רבינו יש בחוץ כאן החכם פלוני **אורח** שרוצה לשאול
 בשלומו ולילך עמנו. והוא נאנח על זה והשיב להם ח"ו אל יבוא דכבר אין עוד תקוה
 לנשמתו. ואז כשהשיב דברים אלו היה אותו חכם בחזקת כשרות בפני הכל והיה
 לומד **הרבה בתורה** ובעונותינו הרבים **אח"כ אתגלאי בהתניה שהמיר את דתו,**
אחר זמן נתגלתה חרפתו בקהל כי הכחיש את פיהו (וזה רמזו גם הרב פחד
יצחק ערך הגים וסימנם דף פ"ו) וכאלה נפלאות רבות סופר לי עוד מפי מגידי
האמת בשמו של הרב המגיד זלח"ה ואין כאן מקום להאריך".

לא ברור מהיכן שאב ר' גירונדי את המידע שהרב מלאוידה זצ"ל סיפר לר' ניפי **"גדולות**
מהרב המגיד זצ"ל, ומכללם" וכו'. **"וכאלה נפלאות רבות"** וכו'. וכיוצא בזה, מהיכן
 ידע שהרבנים **"הרב הגדול כמוה"ר יעקב חזק וכמה"ר משה דוד ואלי וכמה"ר**
ישראל חזקיה טריויס" מחבורתו של הרמח"ל נכחו באירוע המדובר לעיל אודות נחמיה
 כהן שלימים המיר את דתו וכונה חרמיה. חרמיה היה אחד חברי ביה"ד של ויניציא
 במעמד אונס השבועה הראשונה בשנת ת"ק (ראה בקישור הבא: **"בורא חושך"**) והחזיק
 באחד ממפתחות תיבת הספרים. אחרי שנשתמד – בכלל דברי הסרה שדברו על
 הרמח"ל היו שטענו עפר לפיהם, שכביכול ידע הרמח"ל אודות דעותיו ובכל זאת קרבו

כיוון שח"ו כביכול נטה אליו. התוספת **"יש בחוץ כאן החכם פלוני אורח"** נועדה לשלול כל טענת זיקה רעיונית והזדהותית ביניהם. והאמת, באותו הזמן רק הרמח"ל זה"ה ידע ברוח קודשו אודות מעלליו והיה היחיד שהרחיקו בשעה שעדיין היה מחשובי ודייני בי"ד ויניציא.

"אמנם באמת והאמת לא יוכחש דהרב הנ"ל היה חסיד במידותיו ובמעשיו הרבה ונפיש חיליה באורייתא והיה פלפלא חריפא, ועוד לו עשר ידות בכל חכמה ומדע. אלא שנתקנאו בו המקטרגים עליו מפני שהיה מבקש לכתוב שכתב זוהר אחר מחדש, ותהלים אחר מחדש. ומכל מכתביו דלפי הנשמע רבו למעלה, יצאו לאור הדפוס ספר מסילת ישרים, מעט הכמות ורב האיכות כולו מיוסד על משנת ר' פינחס בן יאיר, זריזות וכו'.

אמנם רוח הקדש שרתה בבית מדרשו ומלאך מוגיד מדבר כאשר לשמע און שמענו מפי רבנים חסידים תלמידי נאמנים במאמרם."

אחת מטענות הבלע הרגישות במיוחד הייתה שכביכול הרמח"ל חיבר ע"פ המגיד ספר תהילים חדש, שאמור להחליף בגאולה את ספר התהילים של דוד המלך ע"ה. למרות שהטענה הייתה שקרית ונטולת כל בסיס, כיון שהמזמורים חוברו בתקופה שלפני התגלות המגיד, וכחלק משליטתו המדהימה בשפת הקודש – בכל זאת הטענה השקרית הייתה עולה מידי פעם מתוך רצון להפעיל לחץ פסיכולוגי כבד על הרמח"ל שיחשוש מפני מסירה ל"חקירה". "החקירה", הייתה מנגנון הצנזורה של הכנסיא שהייתה פושטת על מוסדות הקהילה ובתי החשודים בהפצת כתבי קודש הנוגדים את אמונת הצלובים.

ר' גירונדי, מחק של זכר לענין, **"שכתב זוהר אחר מחדש, ותהלים אחר מחדש..."**, וכו'. ויצר מזכרו משפט חדש אודות ספר הזוהר, **"שכתב זוהר אחר – אמנם רוח הקדש שרתה בבית מדרשו ומלאך מוגיד מדבר כאשר לשמע און שמענו מפי רבנים חסידים תלמידי נאמנים במאמרם"**, במטרה להדגיש את מקור ספר הזוהר שכתב. הפסקה אודות "מסלת הישרים" הועברה למקום אחר.

"הרב החסיד הנ"ל חיבר בנערותו [1]ספר לשון לימודים על חכמת המליצה והלומד בו לא יצטרך עוד לינק מספרי נכרים כדי להתלמד לדרוש כמנהג דרושי ערי איטליא, יען וביען בו ימצא בלשון צח ונקי כל מה שילמדו הנכרים בשפת יתר. ולא

עוד אלא דשם מורה באצבע כל צורות חכמת המליצה שנמצאו והיו בספרי תורתינו הקדושה, **דרך משל צורת הגראדזיוני (Gradazione) בפסוק וממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא. וכן האנטיטיס"י (Antitesi) בפסוק הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע וכו'.** **ורבים כהנה.** והוא לעניות דעתי ספר חשוב ונחמד עד מאוד ונצרך הרבה לדרשנים של ערי איטליא לא יערכנו זהב וזכוכית.

וזאת עצתי לבחורים שרוצים לחנך עצמם בחכמת הדרוש שיקחו זה הספר ויקראוהו ויקראו בו פעם ושתים ושלוש ולא יצטרכו להספיק עצמם בילדי נכרים.

וחיבר עוד ספר וכשהרב הגדול מח"ל עבר לעיר אמשטרדם חיבר והדפיס שם שלשה חיבורים יקרים אחד הוא דרך תבונות על דרכי ההתבוננות וההשכלה להבין בכל דרכי התלמוד ויסודות הפלפול בדרך קצרה ובכרך קטן. ונדפס באמשטרדם שנת ג'ה' יתן הטוב לפ"ק. [ו]ספר לישרים תהילה, אין ערוך אליו במשקל השירים, וספר מסילת ישרים כולל כל ענייני מוסר ויראת ה'. שיר (בקטע).

ואחר שנתבקש בישיבה של מועלה [ו]נדפס עוד באמשטרדם ספר חיבור אחר ממנו מהרב ז"ל קטן הכמות ורב האיכות נקרא שמו דרך חכמה, ונלוה אליו מאמר על ההגדות האגדות, מאמר על העיקרים [ו]מאמר החכמה, והסכימו על הספר הזה הרבנים המפורסמים דק"ק אמשטרדם יע"א. והרב המקובל כמוהר"ר אברהם טוביאנה דעיר ארגיל (אלג'יר) יע"א, (בעל אשל אברהם ועין החיים על המצוות). והפליגו לספר בשבח מוה"ר ר' משה חיים לוצאטו המחבר וקראו אותו הרב המופלא המקובל האלהי זכותו יגן בעדנו אכ"ר."

הקטע דלעיל עניינו הספרים והחיבורים המפורסמים שנתחברו קודם תקופת המגיד ואחרי הגעתו לאמשטרדם. ר' גירונדי ערך והשמיט פרטים שלא נראו חשובים בעיניו, והוסיף תיאורי שבת והגדלה.

"אחר שכתבתי כל זה, כשהלכתי לפאריז, בא לידי שם ספר מנחת קנאות לכמוהר"ר יעב"ץ זלה"ה וראיתי לו שצווח כבוכיאי נגד הרב לוצאטו הנ"ל והטיל מום בחכמת הקבלה שלו והאשימו הרבה לאמר שכל דבריו בנסתר לא היו אלא מצד הקליפה, ושם הביא כל דברי רבני הדור שנלחמו עמו והכריחוהו להוציא הרבה כתביו בחכמת האמת ולבערם מן העולם. ובסוף הביא שם מודעא רבא שמסר הרב לוצאטו הנ"ל בפני ב"ד וחדר בו מכל מה שכתב ולימד ופרסם בעניינים הנ"ל, וקיבל עליו בשבועה חמורה שלא לעשות ככה להבא. ומיהו, שם בפאריז סיפר לי כמוהר"ר שלמה דוד מהזקנים, ר"מ דלוגו נר"ו לא ידעך אכי"ר, ששמע מאיש נאמן שבשמת הרב לוצאטו הנ"ל בעכו, הרב מלאכי טרח עצמו להוליכו לא"י ולקברו שם, מפני שהכיר בו שמת נכנע מאד ובעל תשובה גמורה".

בנוסח המקורי, הפסקה האחרונה היא תוספת מאוחרת שהוסיף הרב ניפי על כתיבתו הראשונה בקורות הרמח"ל. התוספת נכתבה בשנת תקס"ז (1807) – אחרי שחזר מתקופת שהותו בפריס במסגרת הסנהדרין של נפוליאון. רוב התוספת הושמטה לחלוטין בעריכתו של ר' גירונדי, ואינה נזכרת כלל אפילו רמז במקומות אחרים בביוגרפיה של הרמח"ל. החלק שנמחק מספר אודות חשיפתו של הרב ניפי לספר "תורת הקנאות" בעניינו של הרמח"ל. משתמע מדבריו, שהספר "תורת קנאות" כנראה לא היה נפוץ בצפון איטליה - למרות שהודפס שנים רבות קודם בואו לפריס, ונראה שלא בכדי בחר הרב ניפי לשנות את שמו של הספר ל"מנחת קנאות" כפי שיתברר לקמן.

מכל הפסקה המקורית של ר' ניפי דלעיל בחר ר' גירונדי מספר שורות העוסקות בדברי הרב שלמה דוד וערך אותן כפי שחשב שראוי להיות:

"ואני שמעתי מפי כמוהר"ר שלמה דוד מהזקנים נר"ו מ"ץ בק"ק לוגו שבהיותו בפאריז סיפר איש נאמן שרב גדול וחסיד כש"ת מוהר"ר מלאכי העיד לו שנמצא בעכו כשנפטר הרב לוצאטו ששימשו איזה ימים קודם פטירתו ומצאו ענו מאד ובשכיל זה טרח עצמו להוליכו לקברו בארץ ישראל זיע"א".

בפסקה זו האחרונה ערך ר' גירונדי שינויים גדולים שגרמו בפועל לעיוות דברי הרב ניפי ושינוי המציאות - למרות שלענ"ד לא נעשו בכוונה תחילה אלא מהבנה שגויה ועודף הערצה.

בפסקה זו הביא הרב ניפי עדות ששמע בפאריז מפי הרב שלמה דוד ⁸מהזקנים חברו למשלחת. ר' שלמה דוד זצ"ל היה רב ותלמיד חכם חשוב ממשפחת הזקנים, מבחירי רבני איטליה שנבחרו להשתתף במושב הסנהדרין יחד עם הרב ניפי.

מהשוואה שטחית בין הנוסח המקורי של ר' ניפי לנוסח הערוך של ר' גירונדי עולה:

מקור (ניפי): "ששמע מאיש נאמן" מובן שהרב שלמה העלה בפניו זיכרון מעשה.

ערך (גירונדי): משתמע שהרב ניפי ביושבו באיטליה קבל עדות – ששמע הרב שלמה בפאריז מפי איש נאמן.

מקור (ניפי): האיש הנאמן סיפר ידיעה, שכשמת הרב לוצאטו בעכו, הרב מלאכי טרח להוליכו לקברו בארץ ישראל. הסיבה לטרחתו, "מפני שהכיר בו שמת נכנע מאד ובעל תשובה גמורה".

ערך (גירונדי): מעבר להוספת תוארי הכבוד, שינה וכתב שהרב מלכי עצמו העיד בפני האיש הנאמן, והאיש הנאמן עצמו העיד בפני ר' שלמה דוד. מכאן והלאה, כתב גירונדי דברים שלא נכתבו במקור: "ששימשו איזה ימים קודם פטירתו", וסיבת טרחתו, "ומצאו ענו מאד", "ובשביל זה" וכו'.

המשפט היחיד הכמעט זהה שנתר מהמקור אומר, "טרח עצמו להוליכו לקברו בארץ ישראל".

⁸ "הזקנים" הוא כינוי אצולה יהודי אטלקי. ע"פ מסורת יהודי איטליה, בחורבן בית שני, הגלה טיטוס לרומא ארבע משפחות מיוחסות מיהודה וירושלים, ושם ברומא הוכרחו לצעוד ברחובות במצעדי השבויים. המשפחות הנ"ל דבקו בכינויים ונשאו אותם בגאון. שמות המשפחות היו: "מן הענונים" (Anav או Dellmansi או Piatello) "מן התפוחים" (De' Pomis או De' Pomi), "מן האדומים" (De' Rossi) ו"מן הזקנים" (del Vecchio או De' Vechhi). הקידומת "מן ה" או "מֶה" נספחת לשם כדמיון שמות האצולה האיטלקים.

רמ"א חסד ברוך ונאמן סגן נסד
צמחם בל יק"ב על צמחם חסד
על צמחם סגן נסד ונאמן סגן נסד
על צמחם סגן נסד ונאמן סגן נסד

"ומיהו, שם בפאריז..." הביטוי הארמי שבו השתמש הרב ניפי "ומיהו" פירושו "אבל". משמעות הביטוי במשפט דנן, שגם אם תרצה לומר שח"ו היה משהו בחשדות, הרי שנפטר בתשובה גמורה ואין ליכור עוונות ראשונים.

עדות הרב ניפי

מהשוואות שערכנו בין הטקסט המקורי לערוך נראה שלא ניתן להסתמך על עריכת הרב גירונדי לאירועי פאריז וע"כ ניצמד לדברי הרב ניפי ז"ל וננתח את כל מכלול הדברים כפי שנכתבו אחד לאחד:

"אחר שכתבתי כל זה, כשהלכתי לפאריז, בא לידי שם ספר מנחת קנאות לכמהוה"ר יעב"ץ זלה"ה וראיתי לו שצוות ככרוכי'א נגד הרב לוצאטו הנ"ל והטיל מום בחכמת הקבלה שלו והאשימו הרבה לאמר שכל דבריו בנסתר לא היו אלא מצד הקליפה, ושם הביא כל דברי רבני הדור שנלחמו עמו והכריחוהו להוציא הרבה כתביו בחכמת האמת ולבערם מן העולם. ובסוף הביא שם מודעא רבא שמסר הרב לוצאטו הנ"ל בפני ב"ד וחזר בו מכל מה שכתב ולימד ופרסם בעניינים הנ"ל, וקיבל עליו בשבועה חמורה שלא לעשות ככה להבא. ומיהו, שם בפאריז סיפר לי כמהוה"ר שלמה דוד מהזקנים, ר"מ דלוגו נר"ו לא ידעך אכי"ר, ששמע מאיש נאמן שכשמת הרב לוצאטו הנ"ל בעכו, הרב מלאכי טרח עצמו להוליכו לא"י ולקברו שם, מפני שהכיר בו שמת נכנע מאד ובעל תשובה גמורה".

לאסיפה בפאריז הגיעו הרב ניפי מהעיר צ'נטו, והרב שלמה דוד מהעיר לוגו. כשנחשף הרב ניפי לספר תורת הקנאות, שיתף את הרב שלמה. הרב שלמה סיפר לו ששמע בעבר מ"איש נאמן" ידיעה בענין תשובתו של הרב לוצאטו קודם שנפטר ונקבר. הידיעה אותה מסר ה"איש הנאמן" הובאה בהקשר לענין ההשמצות שבתורת הקנאות, ועדות הקבורה מובאת כבדרך אגב. מיהו אותו האיש הנאמן?

איש נאמן

בתיעוד קורות חיי הרמח"ל הביא הרב ניפי את דברי ההתנצחות בין המחנות המימינים והמשמאלים לסיבת מותו של הרמח"ל. ברור אפוא שידיעה אודות מותו הגיעה לאיטליא. ע"פ ג' האיגרות מתקופתו בארץ משתמע שהידיעה עצמה הגיעה כבר בשנת תק"ד, ונראה שיש לחלק בין הידיעה עצמה על הפטירה - לבין עדות הקבורה של הרב מלכי להלן (אולי זו גם הסיבה לב' תאריכי הפטירה שמובאים בדברי הרב גירונדי).

ישנה תמימות דעים בין כל החוקרים והעוסקים בתיעוד קורות חיי הרמח"ל המסתמכים על דברי הרב גירונדי (להלן אגרת "טבריה/גירונדי") שהידיעה אודות מותו הגיעה מטבריה ע"י שד"ר, ואליבא דר' גירונדי הגיעה כנראה לקראת סוף תק"ז. אברהם יערי

ז"ל חקר בעבר אודות שדר"י א"י ועבודתו המעמיקה והיסודית הודפסה בשני כרכים עבי כרס "שלוחי ארץ ישראל". יערי כותב בפרק הפתיחה שלעיתים כונה השליח בשם "ציר נאמן". בסקירת השליחים שהגיעו מטבריה לאיטליה נמצא, שבין השנים תק"א – תק"ו (1741-1746) סבב השד"ר מטבריה ר' חיים ונטורה ז"ל באירופא ובאיטליה. עצם נוכחותו בחו"ל בשנת הפטירה מונעת את הסבירות שהוא יהיה השומע את הידיעה שנשמעה ככל הנראה בארץ. בראשית שנת תק"ח (1748) יצאו השדרים ר' מסעוד בונאן זצ"ל מטעם העיר טבריה, והרב שלמה עבאדי זצ"ל מטעם כפר יאסיף.

משפחת בונאן עלתה מתונים לארץ ישראל. ישנה דיעה שמקור המשפחה ממגורשי ספרד שנדדו לאיטליה ומשם לתונים. ר' מסעוד עלה לארץ והתיישב בצפת. הרב מופיע לראשונה בראש **החתומים על אגרת** שד"ר שנכתבה בצפת בשנת ת"ק (1740) לבקשת עזרה אחרי רעידת האדמה שפגעה בעיר. בשנת תק"ז (1747) עבר ר' מסעוד לגור בטבריה וכשנה לאחר מכן (תק"ח – 1748) יצא הוא עצמו כשד"ר של העיר טבריה. בשליחותו הגיע בתחילה לאיטליה וממנה המשיך להולנד, אנגליה ואשכנז. הרב שלמה דוד מהזקנים היה ראש מתיבתא ומורה צדק בעירו, וככל הנראה מתוקף מעמדו פגש את ר' בונאן שסבב בערי איטליה [8].

ר' מסעוד היה השד"ר היחידי באותה התקופה שהיה גם בצפת וגם בטבריה וגם היה שותף לרב משה מלכי זצ"ל בהנהגת העיר צפת. הרב משה מלכי עצמו – היה היחיד והיותר מכולם שהיה מקושר עם הרמח"ל העיר צפת, טבריה, עכו וכפר יאסיף וכדלהלן. ע"פ כל הנתונים, ישנה סבירות גבוהה מאוד, שהרב בונאן הביא את סיפורו של הרב מלכי לאיטליה.

לאחר שחזר הרב בונאן משליחותו למען טבריה, שב לגור בצפת ובשנת **תקל"ו** (1776) יצא שוב כשד"ר מטעם העיר צפת למערב אירופא ובכללה לצרפת וממנה לאיטליה.

שמו של ר' בונאן נקשר גם לפולמוס שבין ר' עמדין לר' אייבשיץ. בשליחותו הגיע הרב בונאן עד העיר המבורג, ושם נפגש עם ר' יונתן אייבשיץ. ר' יונתן סיפר לו על המחלוקת בינו ובין ר' יעקב עמדין בדבר הקמיעות, והרב בונאן הפגין לו את אהדתו. היעב"ץ עצמו מספר על כך בספרו:

"הגיד איש עשיר, אדם כשר לפי תומו, אשר היה אוהב להמין (כך כינה ר' עמדין את ר' יהונתן) בעת ההיא... איך היו אצלו ביום שבא אליו משולח מטבריה, שמו מסעוד,

וקבל המין את צערו לפניו, איך הוא נרדף על חשד לעז של אמונת ש"ץ, וניחם אותו זה המשולח, והגיד אליו לאמור: מה בכך? בארצנו יש רבים מבעלי אמונה זו, ואין אנו חוששין ואין מקפיד עליהם", (שלוחי ארץ ישראל עמ' 508).

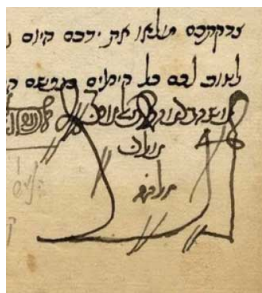
ככל הנראה, דברי הרב שלמה דוד (פאריז תקס"ו (1806)) הושבו לשאלת הרב ניפי אודות היעב"ץ מחבר "תורת הקנאות" בעניין רדיפתו את רב אייבשיץ והרמח"ל. אין כמעט ספק שר' שלמה העלה מזיכרונו את המידע שקיבל מהרב בונאן - היחידי שהיה בכל המקומות ומקושר עם כל הנוגעים.

שד"ר נוסף שעבר באיטליה בשנת תק"ח (1748) היה הרב שלמה עבאדי זצ"ל – שד"ר הישוב היהודי מכפר יאסיף. לא ידוע כמה זמן שהה הרב באיטליה. מהמעט שידוע ממסלול שדרות"ו – ידוע שבשנת תק"ח היה בטורקיא, בשנת תק"י היה במערבה של איטליה, בשנת תקי"א היה בשלונקי, וממנה המשיך למערב אירופא. אי אפשר לשלול שהרב עבאדי היה המקור לידיעה, אולם ההנחה שהידיעה הגיע משד"ר טבריה מצביעה על בונאן. האם הר' עבאדי ובונאן נפגשו באיטליה והחליפו ידיעות ובסופו של דבר הידיעה נשמעה מפי ר' בונאן, או שר' עבאדי הוא ה"איש הנאמן"? נכון לעכשיו אין לנו קצה חוט של ידיעה כדי להכריע. סיפורו של ר' עבאדי יובא להלן בהרחבה בפרק "אגרת כפר יאסיב". כך או כך, עיקר הענין הוא בידיעה שהביא אותו 'איש נאמן' אודות מעשה הרב משה מלכי זצ"ל.

הרב משה מלכי

הרב משה מלכי זצ"ל היה בנו של [הרב רפאל מרדכי מלכי](#) ז"ל – דיין ורופא בירושלים ומהבודדים שנלחמו בש"ץ ובכת השפתא"ם. בנו הרב משה, גר בצפת שימש ברבנות והנהיג קהילה יחד עם שכנו הרב בונאן. בנוסף למשרת הרבנות, היה ר' משה סוחר אמיד ביותר, וידוע שהלווה כספים לסוחרים צרפתים שישבו בצידון, סבב בערי מערב אירופא, וניצל את קשריו האישיים לקידום העיר צפת ורווחת תושביה. לימים אף יצא לשליחויות שד"ר מטעמה בערי אירופה, גייס וריכוז תרומות, ונחשב לצדיק שחילץ את צפת מקשיה ושלוחתה.

"אותיות אשר תבואנה יעידון יגידון את כל התלאה אשר מצאתנו... הנאנקים דלי דלים ברעה ובצמא ובחוסר כל... ואין להם מושיע... והמה בוכים מה לעשות ומאין יבוא עזרם... ואנחנו לא נדע מה נעשה מקום רשעים... וחרבם תאכל בשר כי לא אדונים לאלה ואין כאן שרי מסים אנשי חיל לעזרה בצרות..." (מתוך אגרת בקשת עזרה עליה חתום הרב משה בן רפאל מרדכי מלכי זצ"ל 1728).

גם השליט המוסלמי דאהר אל עמאר העריכו מאוד, ופנה אליו בבקשה לפעול לחידוש הישוב היהודי בעיר טבריה. זכה הרב מלכי לחדש את הישוב בטבריה והביא אליה מאיזמיר את הרב חיים אבולעפיה צוק"ל ואנשיו שנענו לפנייתו, ועלו וחידשו את הישוב היהודי בעיר.

בשנת ת"ק, חלה הרב משה מלכי, חצי מגופו השתק ונאלץ להתהלך נשען על מקל, ובשל הקשיים פרש מפעילותו הציבורית. בנוסף, באותם השנים כבדו המיסים, התחוללו מלחמות, רעידת אדמה פגעה קשות בצפת ופרצו מגפות. האירועים הקשים גרמו לרבים מיהודי צפת לעזוב את העיר ובתוכם גם הרב מלכי ז"ל שעבר בשנת תק"א לגור בעכו. כחמש שנים לאחר מכן – בפרשת "וילך" סוף אלול שנת תק"ו הסתלק הרב לבית עולמו ונספד ע"י הרב עובדיה בכ"ר אברהם הלוי **בספר "חזון עובדיה"** (דף ק"ב ע"ב).

לאור הנחת החוקרים (כמובא לעיל) שהודעת פטירת הרמח"ל הגיע מכיוון טבריה, מן הסתם, קשרי הרבנים מלכי ובונאן לא נפסקו בשינוי מקום מגוריו של ר' מלכי. כשנה אחרי מות הרב משה מלכי (1747) עבר ר' בונאן לגור בטבריה, ובמהלך שנה מגוריו הראשונה בטבריה (1748) יצא הרב בונאן כשד"ר מטעם טבריה לאיטליא. הרב בונאן היה היחיד שגם היה שד"ר טבריה, וגם יכל לשמוע ישירות את העדות מפי הרב מלכי או משכנו הרב עבאדי זצ"ל.

תוכן עדות הרב משה מלכי

עדות הרב מלכי ז"ל מספקת פרטים רבים וחשובים אודות סיום פרק חייו של הרמח"ל בארץ ישראל.

ששמע מאיש נאמן, שכשמת הרב לוצאטו הנ"ל בעכו, הרב מלאכי טרח עצמו להוליכו לא"י ולקברו שם, מפני שהכיר בו שמת נכנע מאד ובעל תשובה גמורה".

"הרב מלאכי טרח עצמו": הרב מלכי אמיד ובעל אמצעים, אולם מחלתו הכבדה עליו, וצליעתו לא הקלה עליו, והיה לו לטורח גדול הן גופני והן כלכלי להוליכו לקבורה בא"י.

"מפני שהכיר בו שמת נכנע מאד ובעל תשובה גמורה": אחותו של הרב מלכי ז"ל הייתה נשואה לרב משה חאגיז ז"ל - מחולל הפולמוס נגד עט"ר הרמח"ל ז"ל ורודפו. אין ספק שהרב מלכי היה מודע בפרטי הפולמוס, הן מצד קשריו עם גיסו (שיש סברה שחזר זה מכבר מאלטונה לא"י והתיישב בירושלים), והן מצד מסעותיו ברחבי אירופא. לא בכדי אמר **"שהכיר בו"** - דהיינו שמצא היותו ההיפך מכל דברי הבלע והשטנה ששמע בעבר אודותיו. אין סבירות לומר שהייתה זו היכרות רגעית בזמן יציאת הנשמה, שאם כן, לא היה טורח בקבורתו, וע"כ סביר שהכירו מספר חודשים קודם לכן. בל נשכח, שעדות זו לא נשמעה במקור כדי לספר אודות סדרי הלווית הרמח"ל - אלא באה להעיד על יושרו ותומתו של הרמח"ל כנגד השמצות "מנחת הקנאות".

"להוליכו לא"י ולקברו שם": הרב מלכי דאג לכל סדרי הלווייתו וקבורתו של הרמח"ל בבית העלמין היהודי בכפר יאסיף הסמוך לעכו. העיר עכו, נמצאת במחלוקת הפוסקים האם דינה כארץ ישראל לענייני מצוות התלויות בארץ, כיון שלא נכבשה ע"י עולי בבל. אומרת הגמ' במסכת גיטין (גיטין ז, ע"ב):

"היה מהלך מעכו לכזיב, מימינו למזרח הדרך טמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשר ומן השביעית עד שיודע לך שהיא חייבת. משמאלו למערב הדרך טהורה משום ארץ העמים וחייבת במעשר ובשביעית עד שיודע לך שהיא פטורה".

הרמב"ם בפסיקתו כותב:

"אי זו היא סוריא. מא"י ולמטה כנגד ארם נהרים וארם צובה כל יד פרת עד בבל - כגון דמשק ואחלב וחרן ומגבת וכיוצא בהן עד שנער וצהר - הרי היא כסוריא, אבל עכו חוצה לארץ כאשקלון, והם תחומי א"י" (הלכות תרומות א, ט).

לקברו בארץ ישראל

בגלל החשש ההלכתי שאין עכו נכללת בגבולות א"י, עסקו החוקרים רבות בשאלת מקום קבורת יהודי עכו במהלך הדורות. תלמידו האלמוני של הרמב"ן היה הראשון שכתב סביב שנת ה'ס (1300) בספר "תוצאות ארץ ישראל":

"מדינת עכו היא היושבת על שפת הים הגדול והיא בגבול נחלת אשר ואחרי חוצה-לארץ כאשר הדבר ידוע בקבלה עד עתה, ועד פה הוא גבול ארץ ישראל... סמוך לעכו בתחום שבת יש שם הר ושם בית הקברות בארץ ישראל" (["מסעות ארץ ישראל"](#), [יערי עמ' 83](#)).

נושא מיקומה של עכו מבחינת שיוכה ההלכתי למצוות התלויות בארץ מורכב. באלף השנים האחרונות היה מקובל שהעיר עכו העתיקה דינה כחוץ לארץ, והשטח המזרחי הגובל בעיר באזור "תל עכו" הוא ארץ ישראל. 'תחום שבת' מוגדר כשטח הנמצא מחוץ לעיר ועד למרחק של כ- 1 ק"מ ממנה ([לשיטת המדידה ראה כאן](#)). מדברי המקור דלעיל **"סמוך לעכו בתחום שבת - יש שם הר ושם בית הקברות בארץ ישראל"** – תל עכו הוא המתאים ביותר לפי תיאור המקום והמרחק, ואכן, יש תיעודים ששם נקברו יהודי עכו.

עדות מראשית מסעו של הרב סיגוינטי בארץ ישראל בחודש תשרי תק"ב (9.1741) מעידה שלפחות מימי הרמב"ן ועד לימינו לא השתנה מקום הקבורה בתל עכו:

"ועכו, חציה חוצה לארץ וחציה ארץ ישראל. ובית הקברות - ארץ ישראל" (["אגרות המסע לרבנו חיים בן עטר" עמ' ז](#)).

מסתבר, שמיום פטירת הרמח"ל זלה"ה השתנה מקום הקבורה ליהודים בעלי אמצעים שנפטרו בעכו. החל מקבורתו בשנת תק"ד מופיע לראשונה המונח **"להוליכו לקברו בארץ ישראל"**. הגידול בתלמידי חכמים ומקובלים שנאלצו לנדוד לעכו ולסביבותיה, ובתוכם החללים שנגפו, הציפו מחדש את שאלת עכו וארץ ישראל, ומעתה, גם תל עכו לא יצא מידי ספק. הישוב היהודי הקרוב ביותר לעכו שלא היה ספק לגביו היה כפר יאסיף.

הישוב היהודי בכפר יאסיף חודש ככל הנראה בסביבות שנת ת"ק (1740) ונבע מכח רצון הפליטים היהודים שנמלטו מהערים הנגופות לגור על אדמת ארץ ישראל בלי חשש וספק. התושבים החדשים היו תלמידי חכמים עובדי אדמה, צנועים וענוים. בית העלמין

היהודי של הישוב על נקבריו היה עלום שם, ורק בזכות מיקומו החל קרנו לעלות. אולם, עובדת היותו מרוחק כדי 10 ק"מ מעכו וכשעה וחצי/שעתיים הליכה רגלית, רק משפחות בעלות אמצעים שיכלו להוציא סכום נכבד עבור קבורת יקיריהם באתר מרוחק שאינו בכלל ספק א", הוליכו את נפטריהם "לקבורה בארץ ישראל" – לבית העלמין בכפר יאסיף.

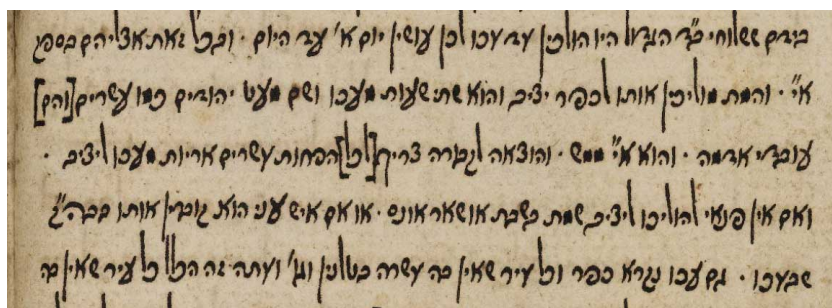
העדות הראשונה הכתובה וראשית מנהג קבורת יהודי עכו בכפר יאסיף היא קבורת הרמח"ל זלה"ה בשנת תק"ד. לא מן הנמנע שהרמח"ל ביקש מהרב משה מלכי שיקבור אותו באדמת ארץ ישראל שאליה כל כך השתוקק. החוקר אורי כהנא, מחבר החוברת "הישוב היהודי ובית הקברות היהודי בכפר יאסיף" מצא בסקירתו, כי המצבה הקדומה ביותר שכיתובה שרד היא של הישיש שלמה אטל (ב' אותיות לא מפוענחות) משנת התק"ד. אין שום מידע נוסף אודותיו וכנראה היה מראשוני הנקברים "החדשים" בבית העלמין. מקבורת הרמח"ל והלאה אנו מוצאים עדויות לקבורת נפטרים יהודים אמידים מהעיר עכו בכפר יאסיף מסיבת היותו סמוך לעכו, **אדמתו ארץ ישראל ודאי וללא ספק, ומוליכין אליו את הנפטרים.**

לדברי כהנא, כעשר שנים אחרי פטירת הרמח"ל (1754) ביקר בארץ המיסיונר הגרמני סטפניס שולץ, שמספר שפגש בעכו אדם, שהיה בדרכו ללוויית שתי זקנות תושבות עכו לקבורה בכפר יאסיף.

ספר "עדות ביהוסף" (פרנקפורט תקכ"ג (1763)). בשנת תק"כ (1760), כשש עשרה שנה בלבד אחרי קבורת הרמח"ל במקום, סייר בארץ ר' יוסף סופר זצ"ל. סיפורי מסעותיו המרתקים הודפסו בספרו "עדות ביהוסף" והוא הספר הקדום והסמוך ביותר לפטירת הרמח"ל ובוזה האזור. ר' יוסף מתאר את חורבן צפת ברעידות האדמה, המגפות שהשתוללו בארץ ועד לצידון, תיאור של טבריה, כפר יאסיף, קברי צדיקים ועוד.

"ומי שמת בעכו משיאין אותו על המטה למקום א' ושמו יוסיף, [ש] הוא קרוב כמו שעה וחצי לא"י" (שם עמ' 21) ... ומעיר יוסיף, כל המקומות וכפרים, הכל א"י (שם עמ' 33).

ספר "שמחת ציון" (הודפס גם תחת שם "דורש ציון" עמ' 14), ספר מסעותיו של ר' שמחה בן יהושע מזאלאזין, שסייר בשנת תקכ"ד (1763) – כשלוש שנים אחרי הרב סופר, וכך מתעד (דף 6 ע"ב):

שמחת ציון תקכ"ד

ובכל זאת [עכו] אצליהם ספק ארץ ישראל. והמת מולכין אותו לכפר יציב והוא שתי שעות מעכו, ושם מעט יהודים כמו עשרים [והם] עובדי אדמה, והוא א"י ממש. והוצאה לקבורה צריך [לכל] הפחות עשרים אריות מעכו ליציב. ואם אין פנאי להוליכו ליציב שמת בשבת או שאר אונס, או אם איש עני הוא - קוברין אותו בבית הקברות שבעכו".

ספר "שאר ישוב, כתבים א'". ([יחק בן צבי](#) 1966). ספר המוקדש ליישוב ארץ ישראל וקורותיו. בן צבי מביא שבשנת תקצ"ט (1839) הסוכן הקונסולרי הבריטי בעכו, סניור משה אברהם פינצי, דיווח למונטיפיורי על אפשרויות יישוב יהודים בגליל. בתיאור קהילת עכו כתב פינצי (עמ' 275):

"אם יהי אחד חולה בר מינן ילינו אצלו 3 בני-אדם ויותר מן החברה (חברת ביקור חולים). ואם יפטר בר מינן, מכתופין על כתפיהן מהלך שתי שעות ומחצה לבית העלמין כפר יציב, ולפעמים ילונן שם מפני טורח הדרך".

בשנת תרל"ז (1877) נפטר הקונסול פינצי ז"ל ומצבתו שרדה עד היום בביה"ק שבכפר. ספר "[תבואות הארץ](#)", לרב [יהוסף שוורץ](#), (ירושלים תר"ה (1845)), מתאר את הגאוגרפיה של ארץ ישראל, יישוביה, הצומח, החי ותושביה. הספר חובר כשבע שנים לאחר עלייתו לארץ. ומתעד (עמ' רל):

"...הוא הכפר הנקרא כעת "כאפאר יוסיף" לצפון מזרחית עכו בערך ב' שעות ושם בית הקברות של עכו כמו שכתבתי לעיל בביאור תחום הארץ".

ספר ["חבת ירושלים"](#), (ירושלים תר"ד (1844)), לרב חיים הלוי הורביץ, עוסק בגיאוגרפיה ותולדות ערי ארץ הקודש, המקומות הקדושים וקברי צדיקים. הרב מזכיר את עובדת היות בית הקברות כפר יאסיף מקום קבורת יהודי עכו – ללא שהזכיר שום שם של נפטר (עמ' ו, ע"ב):

"כפר יציב ב' רפויה וה' צ' כמו ס" וכתב "שיש ב' שעות מעכו – כפר יציב. ושם מעט יהודים כמו כ' (20), והם עובדי אדמה, והיא ארץ ישראל ממש. והמת, מולכים מעכו לכפר הנזכר. ואם אי אפשר להוליכו לשם, שמת בשבת (ה"ה): ויצטרכו להלינו עד ליום ראשון) או שאר אונס – קוברין אותו בבה"ק שבעכו".

ספר ["מדריך ארץ ישראל"](#), [זאב וילנאי](#), (ירושלים תרצ"ה (1935)), גיאוגרף וחוקר א"י בדורות האחרונים מתעד (עמ' 181):

"לפני הכניסה אל כפר יסיף תראה מימין בית קברות עברי עתיק. עד היום קוברים בו יהודי עכו את מתיהם בכפר יסיף שהיתה בעיניהם בגבולות הארץ".

ישנן עדויות נוספות ברוח הדברים הנ"ל. הכלל העולה, שהחל מקבורת הרמח"ל זלה"ה, מוזכר בית העלמין שבכפר יאסיף בהקשר:

- שאין ספק להיותו באדמת ארץ ישראל,
- ואילו מולכים את המת שנפטר בעכו.

גרסאות הרב גירונדי

מצאנו, ראינו, שהשלכות גרסתו הערוכה של ר' גירונדי, האפילה את זהות מוסר העדות, מקום העדות, הקשר מסירת העדות, מקום הקבורה, עדות הקבורה וסיבת ההשתדלות בקבורה. עתה, נעשה סדר בין גרסאותיו של הרב גירונדי ומקורותיהם.

גרסה א': ליקוטי קבלה

"לקוטי קבלה", קובץ מאמרי הרמח"ל שהעתיקם ר' גירונדי וכתבם בכתב ידו [9]. ככל הנראה, מחברת זו נכתבה הרבה לפני שנת תקצ"ה וז"ל:

"ליקוטי קבלה מספרים יקרים שחיבר הרב המופלא בנסתר ובנגלה הגאון החסיד המקובל האלוף, התנא הקדוש רבינו משה חיים לוצאטו זלה"ה אשר פר'ח כאר"ז בלבנון... וכו' ... ואח"כ ויעל

משה לשכון בארץ הקדושה ובעה"ק טבריא תוב"ב ויקרא ה' אל משה לחזות זיו שכינתו ביום כ"ו ניסן ליהנות מפרי מעשיו הטובים והישרים בעולם הנצחי: זי"ע".

באופן מפתיע, כותב הרב גירונדי בדף הפתיחה, שיום פטירת הרמח"ל חל ב- כ"ו ניסן. בנוסף, ציין והדגיש את סופי תיבות "פר'ח כאר"ז בלבנון" צירוף **חזן**, הרומו כנראה להיות הרמח"ל **חזן** ימים נוראים בבית הכנסת האשכנזי בפאדובה. בחירת הנושא המודגש כשלעצמו תמוה. ציטוט זה מופיע שוב (כעשרים שנה ?) מאוחר יותר בספרו "תולדות גדולי ישראל", "פר'ח כאר"ז בלבנון" **במחנה זה פאדובה...** " (עמ' 226). לא מצאנו מקור נוסף לתאריך זה.

גרסה ב': בכרם חמד חלק ב'

"כרם חמד" כרך ב', תקצ"ו (1836). אסופת מכתבים ממחברים שונים שנדפסו בספר, ובכללם ב' מכתבים שחוברו ע"י הרב גירונדי. הראשון הוא מכתב פנייתו, ותוכן השני הוא מעין תקציר קורות חייו של הרמח"ל, וכיוון שמגמתו להגיד יושרו וצדקותו של הרמח"ל, כשבעים אחוז מתוכנו כולל ציטוטי מכתבים. כחלק מאותה מגמה הביא הרב

גירונדי אגרת שנשלחה לכאורה לקראת סוף שנת תק"ז ע"י רבני טבריה וזה תוכנה ([כרם](#) [חמד](#) כרך ב' (עמ' 61)):

"ובן ארבעים שנה נקרא אל השמים. מעל לחזות בנועם ה' ולבקשר בהיכלו. ואגב גרר אעתיק לי האגרת שכתבו רבני וגאוני עה"ק טבריה תוב"ב להודיע פטירתו של הרב ז"ל:

בת קול יוצאת מטבריא מכרזת ואומרת: על ההרים אשא בכי ונהי. איכה ישבה בדד. הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא, שמעו שמים והאזינו ארץ, כי הרב הכולל, המקובל האלהי, רכב ישראל ופרשיו, אור שהיה בישראל, בוצינא קדישא, מרנא ורבנא כמוהר"ר משה חיים לוצאטו –

נפטר הוא וכל בני ביתו במגפה לפני ה' (בכ"ו אייר בעיר אק"א סמוך לטבריא ונקבר בטבריא אצל רבי עקיבא ע"ה. אשרי חלקו בעה"ז ובעה"ב, ואוי לנו כי נפל עטרת ראשינו.

צאו וראו כמה גדול היה זכותו של הצדיק הזה, כי היתה מן הנמנעות בדבר דלא אפשר שהיה יכול לילך בארעא קדושה, אבל הקב"ה שמסבב סביבות לקחו על כנפי נשרים והביאו בארצו הקדושה ארץ הצבי תוב"ב אצל רבי עקיבא ונפטר בכ"ו לחדש אייר. לכן הזהירו לעשות הספד גדול, כי אבל כבד זה לנו, גדול השריפה אשר שרף ה', כי תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו ורבים השיב מעון. לא קם עוד בישראל כמש"ה, ועתה אין בידינו כי אם לצדק את הדין ולומר: ברוך דיין אמת, צדיק הוא וצדיק דינו. והיי רצון שבע"ה יהיה חלק, במחיצתו הקדושה, אכ"ר". ([כרם](#) [חמד](#) כרך ב' עמ' 61-62).

לפי גרסה זו, הרמח"ל נפטר בעכו בכ"ו אייר. והיות וקבע גירונדי שהיה הרמח"ל בן 40 שנה במותו – הרי שלדבריו נפטר בשנת תק"ז. פרטי מאמרו ינותחו להלן בהרחבה. בפועל, אגרת זו אינה בנמצא.

גרסה ג': תולדות גדולי ישראל – זכר צדיקים לברכה

17 שנה לאחר שנדפסה גרסה ב' ב"כרם חמד", התגבשה הטייטה הראשונה של ספרו "תולדות גדולי ישראל". בערך "הרב משה חיים לוצאטו", בדף השמאלי הביא ר' גירונדי את עריכתו המשובשת לדברי הרב ניפי, ובדף הימני לא כתב את תולדות חיי הרמח"ל ללא הפנה את הקורא (כמובא לעיל):

"...פר"ח כאר"ז בלבנו"ן... עיין מה שכתבתי עליו בכרם חמד חלק שני דף נ"ה עד דף ס". (שם, עמ' 226).

מדוע בחר הרב גירונדי ז"ל להפנות את הקורא ל"כרם חמד"? ואם נרצה לומר שרוב המאמר שפורסם שם לא רלוונטי לקורות החיים, מדוע לא הביא לכל הפחות את "אגרת טבריה", ובמקום זאת, בחר להביא בספרו הגדול את מאמר הרב ניפי זצ"ל ובכללה את עדות הקבורה שכביכול סותרת את אגרת טבריה? ונראה, כי ר' גירונדי היה משוכנע שדברי הרב ניפי ז"ל ובכללם עדות הרב מלכי זצ"ל אינם סותרים את דבריו ב"כרם חמד". על סמך כל האמור לעיל ננסה בע"ה להציע פתרון המושתת על ב' אפשרויות למקור הידיעה הרב בונאן או הרב עבאדי, ופרשנות אחת של הרב גירונדי.

מקור הידיעה: טבריה

בהנחה שמקור הידיעה הוא בטבריה, הרב בונאן היה השד"ר שהביא את הידיעה לאיטליא. אמנם הגיע הרב כשד"ר של טבריה אולם ר' בונאן התגורר מספר שנים בצפת, ורק בשנת תק"ז עקר לטבריה ובשנת מגוריו הראשונה בטבריה יצא כשליחה. החל משנת ת"ק (1740) אנו מוצאים עדות למגוריו ולפעילותו הציבורית של ר' בונאן בצפת לצדו של הרב משה מלכי. בשנה זו, חלה ר' מלכי ונאלץ לפרוש מפעילותו הציבורית ובמהלך השנה שלאחר כך (תק"א 1741) ירד לגור בעכו. בשנת תק"ו (1746) נפטר הרב מלכי ונקבר בכפר יאסיף.

⁹ אחיו של הרב משה מלכי – הרב עזרא גר בצפת ובשל המאורעות הקשיים נאלץ בתקופות מסוימות לנדוד לסביבותיה וגבעותיה ככל הנראה לפקיעין (כמובן ע"פ "עדות

⁹ לאחרונה הועלתה סברה שהשד"ר שהביא את הידיעה היה ר' עזרא מלכי זצ"ל – אחיו של ר' משה מלכי. ר' עזרא היה אחד משלושת בניו של ר' רפאל מרדכי מלכי שחי בין השנים ת' – תס"ב (1702 – 1640).

ביהוסף"). מדרך הטבע, הן מצד קשרי משפחה והן מצד מעמדו הציבורי והכלכלי המשיך הרב משה מלכי להיות מקושר עם העיר צפת וגם עם טבריה.

מקור הידיעה: כפר יאסיף

אפשרות נוספת שהידיעה הגיעה מכפר יאסיף ע"י הרב עבאדי, ובהמשך המאמר נביא פירוט מורחב אודותיו.

פתרון גלגול הידיעה

בין אם הידיעה הגיעה משד"ר טבריה ולהלן בונאן – או שהגיעה מהשד"ר עבאדי או אחר. בכל מקרה, פרשנות הרב גירונדי עומדת בפני עצמה ללא קשר לזהות "שד"ר הידיעה".

החוקר בניהו בספרו "מאמרים ברפואה לרבי רפאל מרדכי מלכי" (ירושלים תשמ"ה) עמ' יט' הביא את קיצור תולדות התא המשפחתי ואלו הם דבריו:

"ר' רפאל מרדכי מלכי נפטר בליל שבת קודש ד' באב תס"ב, שלושה בנים ושתי בנות היו לו מאשתו הראשונה שנפטרה לפניו. בז' בחשוון תנ"ז נשא אשה אחרת והיא נפטרה תשעה ימים אחרי יב' אב תס"ב. בנו הגדול משה היה הפרנס של צפת. השני הוא מאיר. והשלישי ר' עזרא מלכי – צעיר מאוד היה בפטירת אביו והוא הידוע מכולם....

בשנת תנ"ד אמרה לו אמו בחלום שהוא עתיד להוליד שני בנים ואחד מהם יהיה בקי מאוד בכתבים שלדת הנוצרית ועתיד הוא להתווכח עם הנוצרים ולהכריע ספר כנגד אמונתם. ואכן ר' רפאל מרדכי מלכי כתב זאת בפנקסו משום שקיווה שכך יהיה. כלום אחד מהם הוא בנו עזרא שנולד לעת זקנתו שלאביו ונפטר בשנת תקכ"ח?" עד כאן לשונו.

מתוכן הדברים למדים ששני בניו מאיר ועזרא נולדו בין השנים תנ"ד – תנ"ז. מכאן ניתן להניח שבנו עזרא הקטן נולד כנראה בשנת תנ"ז (1696) ובמות אביו בשנת תס"ב היה כבן 6. (ישנה טעות בספרים שטוענים שעזרא נולד בשנת ת"ע דהיינו 8 שנים אחרי מות אביו...).

ככל הידוע, הר' עזרא ומשה גרו בצפת. ר' משה חלה, ובשנת תק"א עזב את צפת וירד לגור בעכו, שם חי עד סוף אלול תק"ז.

ידוע שר' עזרא יצא מצפת לשד"ד באירופא ובשנת תק"ה כבר היה בעיר ניקופול שעל שפת הדנובה, ונפטר בעיר רודוס בשנת תקכ"ח (1768) כבן 72. לא ידוע מהכתובים שהיה בעיר עכו, למרות שאם אכן היה שם והוא זה שקבר את הרמח"ל הרי אין עדות טובה מזו שהרמח"ל אכן נפטר בשנת תק"ד. בהקדמתו לספרו "מלכי בקודש" מספר ר' עזרא על התלאות שעברו עליו ביושבו בעיר צפת עד שנאלץ לנדוד להרים שסביב, אולם לא מזכיר כלל שנדד לאזור עכו: "נחפץ עליה בלחות, והצרות צרורות בשמלותם על שכמם. ואני בתוך הצרה, לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתתי, מרגלני היינו על ההחרים הרמים ועל הגבעות לנום שמה ברישעת הגוים".

וכן מספר כותב "עדות ביהוסף" (עמ' 30) שאחרי רעידת האדמה הקשה שפקדה את צפת, "זהפקידים שבצפת היו יושבים לע"ע (לעת עתה) במקום אחד בא"י ושמו פקיעין, עם כל החכמים והגבירים וזה המקום טיב מאוד". ע"פ כל הנתונים, אין שום ראייה שיכולה לתמוך בסברה זו.

כשהגיע הרמח"ל זצ"ל באמצע שנת תק"ג (1743) לעיר עכו, פגש ברב משה מלכי תושב המקום. ר' מלכי היה גיסו של הרב חאגיז רודף הרמח"ל, וודאי שהכיר מקרוב את ספור חייו של הרמח"ל. מהכרות אישית ושכנות קרובה, התוודע הרב מלכי לגדולת הרמח"ל ולא התפתה לשמועות העבר. כשנה לאחר מכן כשנפטר הרמח"ל (תק"ד 1744) טרח הרב מלכי - הן גופנית, הן כלכלית והן אירגונית להוליכו לקבורה בבית העלמין היהודי בכפר יאסיף הסמוך לעכו, ששכן בשטח שלא היה בו שום חשש שאינו בתחומי ארץ ישראל. הגרסה הרשמית של הרב מלכי להשתדלותו היוצאת דופן עבור הרמח"ל הייתה **"מפני שהכיר בו שמת נכנע מאד ובעל תשובה גמורה"** - תירוץ שנועד להפיס בעיקר את גיסו ומקטרגיו.

כשלוש שנים אחרי פטירת הרמח"ל, הביא "שד"ר הידיעה", ידידו של ר' משה מלכי את העדות הזאת לאיטליא כשד"ר העיר טבריה וזו נשמרה בזיכרון זקני איטליא. כשהחל הרב גירונדי בכתובת קורות חיי רבני איטליא, נתוודע לגדולת הרמח"ל והעריצו ללא גבול. ככל כנראה, בתחילה כתיבתו היה בידו מקור או שסמך נסיבות וקבע במחברתו "ליקוטי קבלה" (גרסה א') את תאריך כ"ו ניסן כיום פטירת הרמח"ל, אולי זו הידיעה הראשונה שהגיע במהלך שנת תק"ד.

בהמשך, נודעה לו עדות ה'איש הנאמן', שהיא עדות יותר אישית ומפורטת ושונה מידיעה סתמית אודות פטירה. כדרכו בקודש, לקח את דבריו כבסיס וניסח אותם מחדש כאגרת שהגיעה מהעיר טבריה, ופרסמה באסופת כרס חמד - כ 92 שנה אחרי פטירת הרמח"ל. כעבור 17 שנים נוספות מהפרסום, הביא בספרו "תולדות גדולי ישראל" את עדותו של הרב נפיו שגם היא התבססה על עדות האיש הנאמן - "שד"ר הידיעה", עדות שהייתה גם הבסיס לאגרת טבריה שהוא עצמו ר' גירונדי ניסח - בלא שחשב שיש סתירה בין העדויות.

בחקירתו, התברר לר' גירונדי שעדות "שד"ר הידיעה" הגיעה בסביבות ראשית שנת תק"ח (1748) לאיטליא ומכאן קבע שהרמח"ל נפטר בשנת (תק"ז 1747). לדידו של ר' גירונדי היה חשוב לציין שהרמח"ל נפטר בשנת הארבעים דווקא, ולכן לא ציין את שנת הפטירה אלא רק את גילו.

אגרת טבריה של הרב גירונדי

ללא קשר למוסר הידיעה, בניתוח "אגרת טבריה" שכתב הרב גירונדי, ניתן לזהות בבירור שאינה אלא פרשנותו לעדות הרב מלכי ז"ל.

"נפטר הוא וכל בני ביתו במגפה לפני ה' * (בכ"ו אייר בעיר אק"א סמוך לטבריא נוקבר בטבריא אצל רבי עקיבא ע"ה)". (*במודפס מופיע הסוגר הימני בלבד לפי התאריך ("").

ר' גירונדי מציין שהרמח"ל נפטר בעיר אק"א סמוך לטבריא. עכו אינה סמוכה לטבריה, ובוודאי שלא בתשתיות ודרכי התעבורה שבאותם הימים. לפני כ 90 שנה עמד לראשונה אברהם יערי ז"ל חוקר א"י על הנוסח הבעייתי של אגרת טבריה והיה הראשון שטען שהיא מזויפת:

"א. רבני טבריה לא היו כותבים "אקא", כי אם עכו, שהיתה ידועה להם היטב, כי עכו היתה הנמל הצפוני העיקרי בארץ ודרכו באו כל העולים לצפת ולטבריה. לא כן איש אירופאי שעשה לו טרנסקריפציה מהשם הלועזי של העיר.

ב. רבני טבריה, או כל מי שדר בארץ ישראל, לא היה כותב "אק"א סמוך לטבריא" שהרי ידוע שאין עכו סמוכה לטבריה כלל, ורוחב כל ארץ ישראל מפריד ביניהם".
(יערי, מאזנים גיליון יד, אב תרצ"ב 1932, עמ' 10).

מה הביא את ר' גירונדי לכתוב מידע שגוי באגרת? התשובה נמצאת בהמשך דבריו:

"צאו וראו כמה גדול היה זכותו של הצדיק הזה, כי היתה מן הנמנעות בדבר דלא אפשר שהיה יכול לילך בארעא קדושה, אבל הקב"ה שמסבב סביבות לקחו על כנפי נשרים והביאו בארצו הקדושה ארץ הצבי תוב"ב אצל רבי עקיבא ונפטר בכ"ו לחדש אייר", (שם).

א. הרב גירונדי לא הכיר כלל את המציאות בארץ, את מנהג קבורת יהודי עכו בכפר יאסיף והטיפוגרפיה של ארץ ישראל. גירונדי הניח שכיון שר' בונאן הגיעה מטבריה, הרי שהעדות מקורה מטבריה, וע"כ הניח שגם הרב מלכי היה תושב טבריה ולכן ייחס את העדות אל "רבני וגאוני טבריה", וכלשון האגרת: "שכתבו רבני וגאוני עה"ק טבריה תוב"ב להודיע פטירתו של הרב ז"ל".

ב. "כי היתה מן הנמנעות בדבר, דלא אפשר שהיה יכול לילך בארעא קדושא", נתבונן ונראה שר' גירונדי לא אמר "לילך **ז'ארעא**" דהיינו "ללכת **ז'ארץ**" – אלא אמר "לילך **בארעא**" – "ללכת **בארץ**", דהיינו שהבין שמדובר בימים שהרמח"ל כבר היה בארץ ישראל. למיטב ידיעותיו מדברי השדר"ם אודות העיר טבריה ומצוקותיה, והבנתו שאק"א סמוכה לטבריה, הניח שמסיבות שונות נמנע מהרמח"ל להגיע לטבריה.

ג. אחרי שהרמח"ל נפטר, "אבל הקב"ה שמסבב סביבות – לקחו על כנפי נשרים, והביאו בארצו הקדושה ארץ הצבי תוב"ב אצל רבי עקיבא". גם כאן נקט כדלעיל "להביאו **בארצו**" ולא אמר "להביאו **ז'ארצו**". הקב"ה סיבב להביאו מאק"א שמסביבות טבריה לקבורתו אצל ר' עקיבא. זו פרשנותו של ר' גירונדי לעדות מלכי "להוליכו לא"י ולקברו שם"!

כמו כן, מצא ר' גירונדי סימוכין לקביעה השגויה בצמידות קבר הרמח"ל לר' עקיבא כיון שהיה ניצוץ שלו, והקביעה שנפטר בגיל ארבעים הייתה מבחינתו הגושפנקא שהרמח"ל בא להשלים את 40 השנים הראשונות שבהן היה ר' עקיבא עם הארץ, וסמיכותם היא ההוכחה להשלמת התיקון ברוחניות ובגשמיות. עד היום נותרו בדעת הציבור הקביעות השגויות הללו כהוכחה להכרח סמיכות מקום קבורתם.

זו הסיבה מדוע הפנה ר' גירונדי בספרו "תולדות גדולי ישראל" את הקורא למאמרו ב"כרם חמד", ובחר להביא את דברי הרב ניפי, כיון שעדות הרב ניפי הייתה גם הבסיס לאגרתו שלו, ולא חשב שישנה סתירה ביניהם. אין ספק שהאגרת מזויפת, אבל לענ"ד לא זו הייתה כוונתו של ר' גירונדי. בטוחני, שהרב היה משוכנע שהבין נכונה את הנתונים שהיו בידו, ורק ערך אותם כיאה וכראוי לאישיות אדירה שכ"כ העריץ, כמו כל העריכות שעשה בספרו בכלל ובתולדות הרמח"ל בפרט כמובא בהרחבה לעיל. לדידנו, בהתייחס לתוכן האגרת בלבד ולא לכותבה ומניעיו ברור שהאגרת מזויפת, והשלכותיה יצרו בעיות שגרמו לשינוי העובדות ההיסטוריות ובלבול גדול.

על כן, כאן המקום לתקן את הטעות ההיסטורית ולקבוע:

אגרת טבריה – היא אגרת הרב גירונדי!

יום פטירת הרמח"ל

ע"פ נתוני האיגרת המזויפת (טבריה/גירונדי) היה מקובל שהרמח"ל זלה"ה נפטר בשבת כ"ו אייר תק"ז (1747). עתה, משהוכח שהאיגרת נכתבה ע"י ר' גירונדי ופרטיה שגויים, הרי שאין שום ראיה התומכת ביום הפטירה, וכבר הבאנו לעיל את יום כ"ו ניסן מכתיבת ידו שלו. לכל היותר אפשר לומר כיון שיום כ"ו אייר הוא יום שהתקבל בציבור כמוהו כיום שמועת הפטירה, ובהעדר ידיעה ברורה, ניתן לקבוע את יום השמועה כיום הפטירה. אם נניח שיום הפטירה הוא אמת:

- יום כ"ו אייר תק"ד חל ביום שישי ערב שבת בחוקתי. באותו הזמן, ארץ ישראל הייתה מוכת מגיפות ורווית מלחמות.
- אין מציאות שילינו מת שנפטר במגיפה בערב שבת עד ליום ראשון להוליכו לקבורה בטבריה (ראה להלן עדויות הנוסעים).
- אין שום אפשרות לטלטל גופה בערב שבת עד לטבריה - כברת דרך ארוכה מאוד מאוד בדרכי עפר משובשות ביותר באותם השנים.
- ועוד פחות סביר, שיתירו השלטונות להעביר גופה שנספתה במגפה לחבל ארץ מרוחק מתוך חשש להרחבת המגיפה רח"ל, ומה גם שחבל טבריה וחבל עכו לא היו תחת אותו שלטון. (ראה, טענת יערי).
- גירונדי טען שהרמח"ל נפטר בגיל ארבעים דהיינו בשנת תק"ז. בשנה זו חל כ"ו אייר ביום שבת, עובדה זו מחריפה לאין שיעור את כל הנאמר לעיל.

שנת פטירת הרמח"ל

קביעה שנת הפטירה תק"ז (1747) הסתמכה מידיעת שנת הלידה והסקת חשבון ימי שנותיו מאיגרת גירונדי, "ובן ארבעים שנה נקרא אל השמים". יש שצרפו את מועד כתיבת אגרת כפר יאסיף שנכתבה באלול תק"ז והסיקו שנכתבה סמוך לפטירתו. קביעה זו הייתה מאוד "נוחה" ומגמתית. כידוע, הרמח"ל הקדוש היה "ניצוץ" נשמת רבי עקיבא, ונראה שחשוב מאוד היה לקובעים לציין שהיה בן 40 שנה בהסתלקותו, כדי לספק ראיה נסיבתית להסמכת שורש נשמתו וקברו למערת רבי עקיבא שהיה 40 שנה עם הארץ.

יש ששיערו שנפטר שנה קודם לכן – תק"ו. אלא, שהמקור עליו התבססו המשערים היא אגרת טבריה/גירונדי. דא עקא, באגרת לא נכתבה שנת הפטירה אלא צוין שנפטר בגיל 40, מכאן שמוכרחים הם לסבור שנפטר בשנת תק"ז ולא תק"ו.

שלוש אגרות נותרו בארכיונים מתקופת מגוריו של הרמח"ל בארץ ישראל:

○ **אגרת א:** אגרת הרמח"ל לחבריו באמסטרדם (אגרת קסה). האגרת נושאת תאריך: עכו, יום א', **כב' לחודש תמוז תק"ג** (3.7.1743).

○ **אגרת ב:** אגרת דוד מינדיס. העתק אגרת שנשלחה לעכו מתאריך **כב' שבט תצ"ד** והובאה בספרון "כנור דוד". הספרון נותר בכתב ידו של דוד מינדיס ידידו הקרוב של הרמח"ל מאמסטרדם. אגרת זו היא ככל הנראה האחרונה שנשלחה מאמסטרדם לעכו, וזו כנראה הסיבה שמינדיס בחר לשמור העתק ממנה [10].

○ **אגרת ג:** אגרת ר' חזק בשם התלמידים מפאדובה אל הרמח"ל (אגרת קסו). האגרת מובאת ב"כרם חמד" כרך ג' (עמ' 168 הערה 129) ותאריכה **א' אייר תק"ד** (2.4.1744). אין לדעת אם מדובר בהעתק או המקור, ואם אכן נשלחה.

בפועל, אגרתו האחרונה היא משנת תק"ג, והאחרונה שאולי נשלחה אליו היא מר"ח אייר תק"ד. אין אסמכתא מב' האגרות משנת תק"ד שאכן נשלחו ו/או הגיעו ליעדן.

הרב אברהם ישמעאל סאנגוניטי ז"ל

עדות הראייה האחרונה נמצאת באגרת הרב סאנגוניטי ז"ל. הרב הנכבד נמנה על תלמידי אור החיים הקדוש, ולאחר פטירת רבו, נכסף לבית אביו. באגרתו מיום שיש, יז' חשון תק"ה, תיעד הרב את כל תלאות מסעותיו החל מיציאתו מירושלים ועד הגעתו לליוורנו. כשנה קודם לכן, ביום חמישי טו חשון תק"ד, התחיל הרב את מסעו מירושלים ופנה לנמל יפו, ורק בער"ח כסלו נודמנה ספינה לצידון. מספר הרב:

והיתה נסיעתינו יום שבת ערב ראש חודש כסליו, והגענו לעיר עכו יום א' בחצי היום, לפי שעכו היא באמצע הדרך שמיפו לצידון. והטעם שנכנסנו לעכו, ואף שהיינו יכולים לילך ביושר לצידון, מכל מקום בעל הספינה היה צריך לכנס שם מחמת איזה ענינים שהיה צריך לעשות בשם. ונשארנו בעכו כל אותו יום א', וליל ב' בא בחצי הלילה לקרוא אותנו בעל הספינה לצידון.

ושם בעכו קיבל אותי בסבר פנים יפות החכם השלם כמוהר"ר משה חיים לוצאטו **ז"ל** בביתו, ושלח לי קפיאו (כובע) ופירוקא (פיאה נוכרית) בשביל שלא לשלם ג'אפא"ר (מס דרכים) שכן הוא המנהג בעכו ובצידון, שכל מי שהוא פראנקו (יליד אירופא) אינו משלם לא גאפאר ולא פארג (מס קרקעות) ולא שום דבר". ("רבי חיים בן עטר, עלייתו לארץ ישראל". ד"ר בנימין קלאר, ירושלים תשי"א, עמ' צט).

כתב הרב סאנגוניטי באיגרת אחרי הזכרת שמו של הרמח"ל – **ז"ל, זכרנו לברכה**. החוקר בנימין קלאר ז"ל העיר במקום, שכנראה מעתיק האיגרת הוסיף את התואר **"ז"ל"** מעצמו. לעומתו טען בצדק בניהו, שזו סברתו של קלאר בלבד, משום שקלאר היה סבור שהרמח"ל נפטר בשנת תק"ז ולא בשנת תק"ד.

במסעו, היה צריך הרב סאנגוניטי להפליג לכל היותר כשבוע ימים עד לאלכסנדריה, וממנה להפליג לאירופא ולהיות על הים לכל היותר כשמונה עשרה יום. בפועל, חלפו **תשעה חודשים (!)** של תלאות, סכנות יבשתיות וימיות, מלחמות ומגפות ששיבשו את מסעו טרם הפליג ממצרים לליוורנו. רק **ביום ג', כ"ח אב תק"ד** נודמנה לו **"ספינה סוידזא** [שוודית] **שאינ לה מלחמה עם שום אדם"** והפליג לאירופא.

קו האניות בין ארץ ישראל למצרים התנהל יחסית בתדירות גדולה. אין ספק, שבמהלך התשעה חודשים הנ"ל הגיעו הרבה נוסעים נוספים מא"י למצרים, ובתוכם אנשים רבים שנמלטו מחמת המגפות והצרות מכל ישובי הארץ, כדוגמת תושבי צפת שפגש בצידון שנמלטו מחמת המגיפה רח"ל. כך נודע לרב סאנגוניטי על פטירת הרמח"ל זלה"ה, ולכן ציין ליד שמו – **ז"ל**.

וראה מצאנו מעדות הרב סאנגוניטי עצמו כשנתיים קודם לכן בקורות מסע עלייתו לארץ ישראל.

"מליוורנו עד מסינה [נמל בדרום אטליא] **עשרה ימים, ממסינה עד אלכסאנדריא של מצרים עשינו ו' ימים לבד ברוח טוב – ה' ימים אחרים וא' היה רוח טוב, ומאלכסנדריא של מצרים לעיר עכו עשינו ה' ימים. סך הכל הימים שעשו בדרך מליוורני לעכו סך כ"א ימים"**, ([אגרת המסע, עמ' י'](#)).

עשרים ואחד יום הטלטל הרב סאנגוניטי על פני הים חוץ מימי ההמתנה בתחנות השונות. בהמשך דבריו, מתאר הרב שבאלכסנדריא שבמצרים נאלצו להמתין שבועיים ימים לפני שהפליגו לעכו.

"ונתעכבנו שם באלכסנדריא של מצרים י"ד ימים עד ששמענו תהילות לאל, הקב"ה אמר למלאך המשחית די, ונתבשרנו מטוב ירושלים. ורצינו להלוך ליפו בים והוא מהלך ת"ק מיל – הולכים בג' ימים אם הרוח טוב. וביפו אין יהודים כלל, ומשם לירושלים יום וחצי בדרך. ולקחנו ספינה והלכנו.

והנה רב החובל, במקום שהיה לו להוליך אותנו ליפו קלקל השורה, ועקם הדרך והוליכנו לעכו, ומעכו אין דרך לילך לירושלים כ"א כדוחק... והנה בהוליך אותנו רב החובל לעכו חשבנו אותה לרעה, ואלקים חשבה לטובה לפי שהיינו אומרים, מה זה היה לנו לילך לעכו ומשם לצפת, ומצפת לירושלים אורחין רחיקין. ואלוקים חשבה לטובה כי באמת לעכו שמענו שמועות רעות שירושלים יפו מליאה מגיפה, ובכל יום ביפו מתים י"ב, ובירושלים כהנה וכהנה בר מינן.... אבל זו היתה מן החסדים שלא רצה הקב"ה לאבד אותנו ביפו", (שם עמ' טז).

הרי לנו עדות ברורה שהחונים במצרים ידעו היטב את המצב בארצנו (ונראה שאפילו תוך כדי הפלגה) והידעות הגיעו בפרקי זמן קצרים מהתרחשותם, ובפרט בנושא דגן – היקף המגפות שהשתוללו ומצב הערים והאזורים. ואם כך היה הוא הדבר במהלך השבועיים שהמתין באלכסנדריא, קל וחומר ופשוט הדבר, שבמהלך התשעה חודשים שהתעכב באותה העיר – אלכסנדריא במסע חזרתו לליוורנו – הגיעו אליה ידיעות מארץ ישראל.

מכלל הנתונים הקיימים והחסרים, נראה שהרמח"ל ז"ל נפטר ככל הנראה בין חודש טבת לחודש תמוז תק"ד, ועדות הרב סאנגוניטי אכן מאשרת שהרמח"ל ז"ל נפטר בשנת תק"ד.

היות ואין לנו תאריך פטירה ודאי, ויום כ"ו אייר התקבל בציבור (ויכול להיות שהוא אמיתי), אין לשנות את התאריך.

מסקנה:

לאור כל העובדות שהובאו לעיל נקבע: עט"ר כמוהר"ר הרמח"ל הקדוש וב"ב נספו ביום שישי, כ"ו אייר ה'תק"ד (1744), ערב שבת **בחקתי**, בשנת ה' 37 לחייו, במהלך שנת מגוריו הראשונה בעכו.

כל שאר התאריכים וההשערות נובעות מתוך רצון מיותר להאדיר את דמותו ואחריתו בצל הרדיפות שעבר.

תיעודים ועדויות השוללות סברת טבריה

בסיפורי נוסעים, עדויות ראייה וסקירות רחבות של טבריה וסביבותיה מיום פטירת הרמח"ל ועד לשנת תר"צ (ראשית שנות ה-30 של המאה הקודמת) – לא הוזכר כלל עניין מקום מנוחת הרמח"ל בטבריה. בכל הספרים מכל התקופות השונות, מתארים העדים רק את קבר רבי עקיבא, ורובם מציינים שסביבו נמצאים קברי כ"ד אלף תלמידיו. החוקר יערי הביא בספרו "[מסעות ארץ ישראל](#)" – 16 סיפורי מסעות, החל משנת תקי"ג (1735) – כשש עשרה שנה אחרי פטירת הרמח"ל – ועד לשנת תרנ"ח (1898) ובאף אחד מהם לא נזכר הרמח"ל כלל.

וחיפשתי אני הכותב (דוד שלם) ימים ושעות רבות בכל ספרי המסעות שידי משגת שנכתבו עד לשנת תר"צ (1930) אחרי עדות ופיסת מידע שתתמוך בקיום ציון הרמח"ל לצד מערת ר' עקיבא – והעליתי חרס. עדויות נוספות (דלהלן) של סביבות המערה נמצאו בספרים שנכתבו ע"י תושבי המקום. לפי דברי השבח וההלל ש"באגרת טבריה" אין ספק שהמחברים הנ"ל תושבי המקום, לא היו מתעלמים מ"המקובל האלהי, רכב ישראל ופרשיו, אור שהיה בישראל, בוצינא קדישא, מרנא ורבנא" ובוודאי שלא ניתן היה להתעלם מהקבר ש"גודלו כקבר הרמב"ם" כעדותו המאוחרת של הרב טולידאנו להלן. העדויות שבספרים הבאים הם המרכזיים והמפורטים בהקשר למערת רבי עקיבא וסביבותיה:

ספר "[עדות ביהוסף](#)" (פרנקפורט תקכ"ג (1763)). בשנת תק"כ (1760) סייר בארץ ר' יוסף סופר זצ"ל. את מסעותיו תיאר בספרו "עדות ביהוסף". ספר זה הוא הקדום והסמוך ביותר לפטירת הרמח"ל המתאר את חורבן צפת ברעידות האדמה, תיאור המגפות שהשתוללו בארץ ועד לצידון, תיאור של טבריה, כפר יאסיף, קברי צדיקים ועוד.

"והלכתי שם על קבר ר' עקיבא ועל קבר של ר' יוחנן בן זכאי וגם התלמידים של ר' עקיבא נקברים שם, ובכפר ראשון יש מערה א' של רב כהנא, גם ר' מאיר בעל הנס וגם ר' יוסי הכהן. וקרוב אצל אלה הקברים, הוא הקבר של רמב"ם ז"ל". ("עדות ביהוסף", דפוס ירושלים שנת תרצ"ג, עמ' 35).

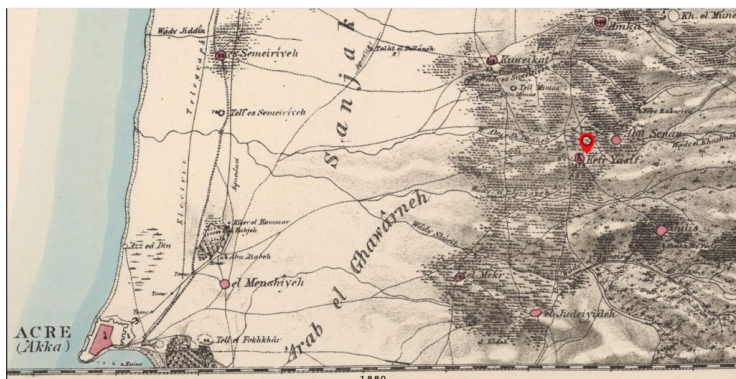
בסקירתו אודות טבריה, מתאר בין השאר את הקברים המפורסמים שבה ובכללם קבר רבי עקיבא. בדבריו מצוין הרב שסביב ר' עקיבא קבורים תלמידיו. קברו הטרי של הרמח"ל שאמור להיות סמוך ביותר למערה נעלם מדבריו. בהמשך מסעו, הגיע הרב

סופר לכפר יסיף. בשהותו שם לקח על עצמו לתקן לתושבי המקום את ספרי תורה ואשר ע"כ גר שם כשנה. הרב מתאר את המקום ומדגיש את יחודו לעניין ארץ ישראל, אבל אינו מזכיר שום נפטר שקבור בבית הקברות המקומי.

"אחר ר"ה (ראש השנה) תקכ"א, והלכתי על הים אשר אצל צידון עד שבאתי לעיר עכו, ונתתי שם כפל מכס ד' אדומים. ומעכו הלכתי עם גמלים למקום אחר קרוב כמו שעה וחצי, ושמו יוסיף והוא סמוך לעיר פקיעין, והוא ארץ ישראל והוא מקום קדוש, והוא [ארץ] טובה מאד כמו פקיעין, ושם יש כל מיני חידושי[ם] והארץ היא כולה לבן, כמו נתר. וישבתי שם עד ר"ה תקכ"ב לפ"ק, ותקנתי שם כמה ס"ת" (שם עמ' 31).
 "ומי שמת בעכו משיאין אותו על המטה למקום א' ושמו יוסיף, [ש]הוא קרוב כמו שעה וחצי לא"י" (שם עמ' 21) ... ומעיר יוסיף כל המקומות וכפרים – הכל א"י" (עמ' 33).

ספר **"חבת ירושלים"**, ירושלים תר"ד (1884). בספר מתאר המחבר (עמ' כב, ע"ב) את קברו של רבי עקיבא וסביבות המערה, ולא מזכיר כלל את קבר הרמח"ל. לעומת זאת, מזכיר המחבר את עובדת היות בית הקברות כפר יאסיף מקום קבורת יהודי עכו – ללא שהזכיר שום נפטר (עמ' ו, ע"ב):

"כפר יציב ב' רפיה וה' צ' כמו ס" וכתב "שיש ב' שעות מעכו – כפר יציב. ושם מעט יהודים כמו ד', והם עובדי אדמה, והיא ארץ ישראל ממש. והמת, מוליכים מעכו לכפר הנזכר. ואם אי אפשר להוליכו לשם, שמת בשבת (ה"ה: ויעטרכו לחלינו עד ליום ראשון) או שאר אונס – קוברין אותו בבה"ק שבעכו".

מפת אזור עכו כפר יאסיף 1880 מתאים לשנת עדות ספר "חבת ירושלים" להלן.

Credit: <https://www.davidrumsey.com> זכויות שמורות למקור

ספר **"טובת מראה"** להרה"צ רפאל אוחנה זצ"ל משנת תרנ"ז (1897) מוקדש כולו לר' עקיבא. הרב המחבר סוקר בפרוטרוט את קברות הצדיקים שבטבריה וסביבותיה ולא מזכיר כלל שיש קבר או ציון לרמח"ל. ויותר מכך, הביא הרב מעשה "מוזר ביותר" לסיבת בניית קבר לרבי עקיבא. בעמוד ס"ז ע"ב הביא הרב "מעשה נורא" וזה לשונו:

"שמעו נא דברי אשר שמעתי מזה כמה שנים מפי זקן הכשר כה"ר אברהם סתהון נ"ע, אשר היה שמש לרבנים הראשונים כמלאכים. ומפיו ממש שמעתי מעשה שהיה בישמעאלי אחד בעיה"ק טבריה שהיתה לו שפחה אחת חרשת שדברו בה חכמים – לא שומעת ולא מדברת. והישמעאלי הנזכר איש וביתו הכבידו עולם עליה בשירות והצוחות והכאות וכיוצא, וכל דבר הקשה יתנו לה, וכל דבר הקטון ישרתו אותו שאר המשרתים.

באופן פעם אחת הכתה אותה גבירתה מכות אכזריות, והיא אין לה פה לדבר, ותברח מפניה אל מחוץ לעיר. וכאשר נטו צללי ערב עלתה אל ההר חמד אלקים הנזכר וישבה בתוך המערה הנזכר, ויהי בחצי הלילה ותראה איש אלקים קדוש הוא רבי עקיבא זיע"א.

– ויאמר לה, "מי את?"

ולא השיבה אותו דבר לבעבור שהיא חרשת כנזכר.

– ויען ויאמר לה, "דברי תכף".

– אזי פיה פתחה וענתה ואמרה, "אני שפחת פלוני ומפני שרי גברתי אנכי בורחת, כי הכבידו עלי הרבה ולא יכולתי לסבול".

– אזי אמר לה רבי עקיבא זיע"א, "באי לקטי אבנים".

ותכף עמדה ונשאת ולקטה משם אבנים.

– אמר לה, "עשי שורת אבנים בכאן במקום הזה", וגם הוא זיע"א כנגדה עשה לו שורה אחרת.

– ויען ויאמר אליה, "שמעתי בת וראי והטי אזנך, והיה בבקר השכם, תלך לאדוניך והשתחוי לו, ותאמרי לו שילך עמך אצל הרב של העיר, ויאמר לו יביא אומן ויבנה בכאן צורת קבר כי זה הוא המקום המכוון כנגד מקום מנוחתי למטה בתוך המערה.

ויהי בבקר, בטרם יכיר איש את רעהו ירדה מההר והלכה בזריזות גדולה לדפוק על שער חצר אדוניה, והמה קמו, עמדו ופתחו השער והנה היא לא"ה שפחתם. ותדבר אליהם כדברים האלה דבר אלי אדוני הארץ והוא גרמא למשיח אלמים, וכך וכך היה המעשה. ואזי תכף עמד על עמדו אדוניה והוליכה בידו אצל הרב, והיה קדוש ה' נורא מאד, שכל הגוים יודעים כי שפחתו אלמת, וזה ידוע לכל באי שער עירו. ותכף אחר תפילת שחרית עלה הרב בעצמו, ויעלו עמו כמה רבנים והאומן גם כן עמהם, ומצאו שתי שורות אבנים במקום ההוא כאשר אמרה, **ותכף בנו המצבה הזאת הנראת בראש ההר. עד כאן שמעתי מפיו שזה היה בימיו**, (טובת מראה עמ' ס"ז ע"ב).

סיפור זה, תמוה ככל שיהיה, הביאו הרב אוחנה זצ"ל בשם הרב סתהון זצ"ל, לסיבת בנית מצבת קבר רבי עקיבא מעל המערה – מכוון ממש כנגד מקום מנוחתו.

ספר **"טבור הארץ"** להרה"צ קליערס משה זצ"ל (תרס"ו 1914)). בספר מביא הרב תיעוד מפורט של העיר טבריה וסביבותיה. בעמ' צט' (ע"ב) מוזכר רק מקום קבורת רבי עקיבא ותלמידיו. גם כאן, לא נזכר הרמח"ל ואפילו ברמז.

ספר **"מסעות משה"** להרה"ג טננבוים משה בן מנחם מנדל זצ"ל (תרפ"ה 1925)). הספר מתעד את כל מסעותיו בא"י. בעמ' קל"ז כתב: "רבי משה חיים לוצאטו, מ"ק בעיה"ק טבריא וקברו לא נודע כעת. יום פטירתו כ"ו אייר". כעשר שנים קודם לכן, החלה להתפרסם "אגרת טבריה" של גירונדי, וברור שהמידע שכתב מקורו ממנה, אולם הרב מציין מפורשות שפקד את המקום ואין זכר לציון כל שהוא.

שבועון **"מאזנים"** גיליון י"ד, (ל' מנחם אב תרצ"ב 1.9.1932)). אברהם יערי מפרסם בשבועון את מאמרו **"איפה נקבר הרמח"ל"**. מאמר זה היה הראשון לפקפק באמינותה ומקוריותה של אגרת טבריה/גירונדי. במאמר, הביא יערי את תוכן אגרת טבריה/גירונדי וכנגדה הזכיר את אגרת מחדשי הישוב בכפר יאסיף – או כפר יוסף כלשונו. איגרת כפר יאסיף פורסמה לראשונה בימי מלחמת העולם הראשונה – בא' ניסן תרע"ה (16.3.1915) בתוך אסופת אגרות בשם "שבולים בודדות" שפרסם אפרים דיינארד. מיום פרסומה, החלה לחלחל לתודעה, הידיעה כי יש ב' אגרות / סברות סותרות למקום קבורת הרמח"ל. סביב ראשית שנות השלושים של המאה הקודמת החל החוקר גינצבורג בעבודתו הגדולה באיסוף ופענוח אגרות הרמח"ל וחקירת דברי ימיהם. עיסוקו הציף את ההתעניינות בחיי הרמח"ל וקיום האיגרות הסותרות. כשבע עשרה שנה אחרי פרסומה ע"י דיינארד נטל יערי את מלאכת העימות בין האגרות. כותב יערי:

"זהו המקור השני, ועל פיו לא נקבר רמח"ל בטבריה, כי אם בכפר יוסף. לכאורה שני מקורות הם, הסותרים זה את זה ואין בידנו להכריע. אולם מציאת המקור השני הזה הביאתני לבדוק אות המקור הראשון (אגרת טבריה/גירונדי), והגעתי לכלל מסקנה, שמקור זה אינו אמת. היינו, שהאגרת לא נתחברה כלל בטבריה כי אם באירופה על ידי אחד מתלמידי רמח"ל, ואלו הן הוכחותי בקצרה" (מאנים עמ' 10).

יערי הביא טיעונים כבדי משקל. חלקם הובאו לעיל במסגרת הוכחות זיוף אגרת טבריה/גירונדי. יערי טען:

"א. באגרת כתוב "בעיר אק"א סמוך לטבריה". רבני טבריה לא היו כותבים "אקא", כי אם עכו, שהיתה ידועה להם היטב, כי עכו היתה הנמל הצפוני העיקרי בארץ ודרכו באו כל העולים לצפת ולטבריה. לא כן איש אירופאי שעשה לו טרנסקריפציה מהשם הלועזי של העיר.

ב. רבני טבריה, או כל מי שדר בארץ ישראל, לא היה כותב "אק"א סמוך לטבריה" שהרי ידוע שאין עכו סמוכה לטבריה כלל, ורוחב כל ארץ ישראל מפריד ביניהם.

ג. אין להניח, שבשעת מגפה יעבירו ניגף לרוחב כל הארץ. בשני הדברים האחרונים הרגישו גם יוסט ואחריו טדסקי, שכתבו את תולדות רמח"ל, והם רצו ליישב, שאין הכונה לעכו, כי אם לאיזה מקום סמוך לטבריה ו"אק"א שמו. אולם ראשית, אין מקום כזה במציאות בסביבות טבריה, ולא ידוע לנו ישוב יהודי כזה. ושנית, חי ומת רמח"ל כעכו, כמו שנראה עוד ממקומות אחרים".

ונוסוף, באותם השנים באזורי טבריה / צפת שלט השליט המורד המוסלמי דאהר אלעמר, ואילו עכו הייתה נתונה תחת השלטון הטורקי. קשה להאמין שניתן היה להעביר גופות של נפטרים במגיפה בין חבלי שלטון אלה.

ד. כל נוסח המכתב מראה על הערצה והפלגה יתרה, שרק תלמיד ומעריך יכול היה להביעה, וכנראה, מכון היה נוסח זו כלפי הרבנים החולקים על רמח"ל.

ה. אילו נקבר רמח"ל בטבריה, שלא פסק בה הישוב היהודי מאז, האיד אין הקבר ידוע כלל, ובפרט אם פטירתו עשתה רושם כזה על רבני טבריה. לא כן אם נקבר בכפר יוסף, ששם פסק הישוב היהודי זה כבר.

הטיעון החמישי של יערי התעצם וקיבל עם השנים משנה חוזק ובלא שכיוון, והוא עדות ברורה ביותר, שבמועד פרסום המאמר - סוף שנת תרצ"ב (9.1932) עדיין לא היה ציון כל שהוא לרמח"ל ולא היה ידוע מקום מנוחתו בטבריה..

(ו) אילו היו לו לרמח"ל מעריצים כאלה בטבריה – מדוע לא התיישב בה, כי אם ישב בעכו כל שנות היותו בארץ, כמו שנראה להלן. (יערי, מאזנים גיליון ד, אב תרצ"ב 1932, עמ' 10).

ספר "אוצרות יוסף" - טוב רא"י

בשנת תרצ"ד (1934) הדפיס הרב יוסף חיים ילזו ז"ל יליד טבריה את ספרו טוב רא"י. תוכנו מכיל קובץ "שמות אנשי שם, רבני טבריא וגאונים וחכמיה וגדוליה החל משנת ת"ק מצבותם וקבורתם". הספר אינו תיאור עובדתי מדעי אלא מכיל גם ספורי מעשיות, פולקלור, ואגדות.

בערך האות ל' (עמ' 50), מופיעה לראשונה העדות והמקור להמצאת מצבת הרמח"ל בטבריה. בראש הערך מתאר הכותב:

"על תולדותיו של הרמח"ל וישיבתו "אור תורה"... הוא חיבר ספרים רבים בקבלה ושירים בעיר עכו..."

מידע זה שגוי, ולכולי עלמא אין בו אפילו שמץ של אמת. ישיבת "אור התורה" מיסודו של הרב רוקח ז"ל הייתה הרחק מארץ ישראל – בעיר ויניציא, ולשם הגיע מהר"י גורדון ולא הרמח"ל... לאחר מכן כתב:

"נפטר במגיפה... בעיר עכו, ומשם הובל לקבורה לעיה"ק טבריה בראש ההר המערבי, סמוך למערת רע"ק (רבי עקיבא) זיע"א. רבני אה"ק (ארץ הקודש) פרסמו אז את דבר מותו בעולם בכרזה זה..."

ובהמשך דבריו מביא את אגרת טבריה/גירונדי. (ראה כאן ובנספחים). מתוכן דבריו, ניתן להיווכח בוודאות, שהכותב הנכבד – כלל לא הכיר את תולדות חיי הרמח"ל. באותו הספר – בערך האות ס' (עמ' 52) מספר הכותב בתולדות חייו של ר' אברהם סיטון, הוא הרב סתהון ע"ה דלעיל. לדבריו נולד הרב סתהון בבגדד, עלה וקבע את מושבו בטבריה. הרב ילזו מביא את "מעשה נורא" ששמע "מרבני טבריה משמו, שספר ב' מעשיות", ומצטט את המעשה המוזר שהביא הרב אוחנה ז"ל בספרו "טובת מראה", תוך כדי עריכה קלה והתאמות לשון.

בתוך המעשיה שהביא כתב הרב ילזו הערה בסוגרים (ראה כאן באופן מלא) וזה לשונה:

ויען ויאמר לה שמעי בת וראי והטי אונך בבקר השכם לך אל אדוניך והשתחוי לו ואמרי לו שילך עמך אצל רב העיר ויאמר לו יביא אומן ויבנה במקום הזה צורת קבר (הוא הקבר של רמח"ל שנקבר בטבריה על ראש ההר המערבי מול עיה"ק טבת"ו ומכוון ממש נגד המערה הסגורה בתוך ההר שנטמן בה ר' עקיבא זיע"א). וזה המקום מכוון ממש כנגד מקום מגוחתי למטה בתוך המערה. ובבקר השכם טרם כייר איש את דעהו ירדה מן ההר והלכה בוריוות גדולה לדפוק על שער חצר אדוניה, והם קמו עמדו ופתחו דלתי החצר	תנצב"ה. שכא) החכם יצחק סעידון ז"ל בן אה הח' אליהו הנז' ז"ל היה מיוסר בגופו בדין וברגליו, והיה עוזר למלמד תנוקות, והיה יודע החומש ע"פ גם היה נעים וזמירות ולא נשא אשה מימיו יען כל גופו מכותות ומיוסר ומ"כ ש' התרע"ו לב"ע תנצב"ה. שכב) ה' אברהם סיטון ז"ל יליד עיר בגדאד עלה לא"י והיה שמש להרבנים ראשונים כמלאכים ולבדה"ץ בניה"ק טבריה עד יומו האחרון ומ"כ בת' טבת ש' תקצ"ו ברעש, והיה נקרא אברהם אלבגדאדי (גם בנו יחידו
--	---

"...ויען ויאמר לה שמעי בת וראי והטי אונך בבקר השכם לך אל אדוניך והשתחוי לו ואמרי לו שילך עמך אצל רב העיר ויאמר לו יביא אומן ויבנה במקום הזה צורת קבר (הוא הקבר של רמח"ל שנקבר בטבריה על ראש ההר המערבי מול עיה"ק טבת"ו ומכוון ממש נגד המערה הסגורה בתוך ההר שנטמן בה ר' עקיבא זיע"א), וזה המקום מכוון ממש כנגד מקום מגוחתי למטה בתוך המערה..." (טוב רואי עמ' פז).

במעשה הנורא שהובא לעיל מספרו של הרב אוחנה ז"ל "טובת מראה" נאמר מפורשות שזו היא מצבת רבי עקיבא הנראית בראש ההר. כעבור 36 שנה, הוסבה המצבה להיות ציון הרמח"ל כפי שנרחיב בהמשך. הערת הרב ילזו ז"ל המובאת בסוגריים: "הוא הקבר של רמח"ל שנקבר בטבריה על ראש ההר המערבי מול עיה"ק טבת"ו ומכוון ממש נגד המערה הסגורה בתוך ההר שנטמן בה ר' עקיבא זיע"א" - היא התוספת שלו על הציטוט שהביא מ"טובת מראה", וראשית זיוף "עדות" כתובה למציאות ציון הרמח"ל לכאורה בטבריה!

אם דברי הרב ילזו היו נכונים – הרי שמצבת הרמח"ל הגדולה אמורה להיות בימיו בת יותר משמונים שנה, ונצבת "על ראש ההר המערבי מול עיה"ק טבת"ו ומכוון ממש נגד המערה הסגורה בתוך ההר שנטמן בה ר' עקיבא זיע"א".

אלא שמבחינה עובדתית:

המצבה המתועדת בסיפור המקורי של ר' אוחנה, שר' ילזו עצמו מצטט אותו בספרו שלו "טוב רא"י" – היא מצבת רבי עקיבא.

משום מה לא נזכרת המצבה כלל בשום ספר מסע ועדות שהבאנו בסקירת הספרים לעיל, ובכללם המקורות האחרים שנבדקו ולא הובאו במאמר זה.

המצבה נעדרת מתמונת הגלויה (להלן) שצולמה **כעשרים ואחת שנה** בלבד קודם הדפסת ה"טוב רא"י".

המצבה אינה מתועדת בספר "מסעות משה" שהודפס **תשע שנים** קודם הדפסת "הטוב רא"י".

יערי מעיד **כשנה** קודם דברי "הטוב רא"י" שאין מצבת הרמח"ל ידועה בטבריה.

ועוד תמוה, שהטוב רא"י "הרחיק עדותו" תרתי משמע, ולא רמז אפילו בקוצו של י' אודות "המעשה הנורא" בסקירת תולדות חייו של הרמח"ל (21 עמודים קודם לכן בספרו שלו).

אגרות רמח"ל

בשנת תרצ"ז (1937) יצאו לאור לראשונה "אגרות רמח"ל" בכותר "ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו", בהוצאת דביר (הודפס מחדש ע"י "מכון רמח"ל", ירושלים תשס"א). בשנות חקירת האגרות ופענוחם, ניסה המהדיר גינצבורג לאמת את אגרת טבריה מול הממצאים שבשטח, ולעמתם בסברת כפר יאסיף שטען [החוקר יערי](#). בתום הבירור, כתב המהדיר בספרו (כרך ב' עמ' ת"ע הערה 406):

הערה 406 עמ' תמ"ח.

יערי מחליט... שמקום קברו של רמח"ל אינו בטבריה אלא בכפר יוסף — דבר זה עדיין מוטל בספק גדול. מר ברוך טולידאנו מסביר כי כנודע זה בסכתו סיום ר"ח אב תרצ"ו: „קבר רמח"ל ידוע כאן, על פי המסורה שכמעט אין לפקפק באמתותה, אצל המערה של ר' עקיבא בסעלה ההר הנשקף על-פני העיר; וכיוון שהקבר גדול בגודל קבר הרמב"ם בערך, הוא נראה חייב סו העיר. — על הקבר של רמח"ל אין שום כתובת".
הדבר ברור איפוא, כי השאלה עורגת צריכת עיון.

"יערי מחליט... שמקום קברו של הרמח"ל אינו בטבריה אלא בכפר יוסף — דבר זה עדיין מוטל בספק גדול. מר ברוך טולידאנו מטבריה כותב לי בנדון זה במכתבו מיום ר"ח אב תרצ"ו:

קבר הרמח"ל ידוע כאן, על פי המסורה שכמעט אין לפקפק באמתותה, אצל המערה של ר' עקיבא במעלה ההר הנשקף על-פני העיר: וכיון שהקבר גדול בגודל קבר

הרמב"ם בערך, הוא נראה היטב מן העיר. - **על הקבר של הרמח"ל אין שום כתובת".**

ומסיק גינצבורג: **"הדבר ברור איפוא, כי השאלה עודנה צריכה עיון".**

"מכון רמח"ל" הדפיס בשנת תשס"א מחדש את האגרות. 15 שנה קודם לכן, הוציא המכון את ספרו הראשון **"יסוד עולם"** (ירושלים תשמ"ו), ושם נמצאת התייחסותו הראשונה של ראש המכון – הרב שריקי שליט"א לנושא הציון בטבריה:

"נכון הדבר שמקובל ע"פ תלמידי רמח"ל, שרבים היה ניצוץ של רבי עקיבא ומסתבר לאמר שקודש הקודשים רבי משה חיים, שעסק בתורה הקדושה עד גיל ארבעים, השלים חייו של התנא הקדוש ר' עקיבא בן יוסף שחזר בתשובה בגיל ארבעים!!! אפילו שבעיניהם קבורת הרמח"ל אצל רבי עקיבא כמחויב המציאות, העובדות ההיסטוריות מוכיחות ההיפך. עובדות אלה שהוכיחו גדולי החוקרים עולים יפה עם העדות שמביא ר' חננאל גיפי בשם ר' שלמה דויד מהזקנים: "ואני שמעתי... להוליכו לקברו בא"י". ואינו פורש מקום הקבורה, כי המקום הקרוב ביותר בארץ ישראל היה כפר יוסף... דברינו מתאימים לגמרי לדברי השד"ר מכפר יוסף שנכתבה באלול תקנ"ז, שבה נמנה קבר הרמח"ל בין קברי הקדושים השונים בכפר יוסף.

לגבי מקום קבורתו ע"י רבי עקיבא אין זה אלא מסורת חדשה במקורות שאינם מוסמכים. ובקודש חזיתי ספרו של החכם המקובל ר' סלאמן המוצפי, ולדעתו ספק גדול היא שנקבר בסמוך לרבי עקיבא כפי שאומרים העולם ולא נהג להשתטח שם על המצבה מעולם!

ואם ישאל הקורא מה עם המצבה של רבי עקיבא? אפשר לאמר שקודם כל המצבה היא חדשה ולפני כן הייתה מצבת אבנים הנזכרת במעשה שמואל בספר "טובת מראה". והמצבה הנ"ל שמשה ציון לעולים להר מכיוון העיר לדעת את מקום מערת רבי עקיבא וכנזכר ג"כ "באוצר מסעות" של מרן החיד"א" (יסוד עולם עמ' לו-לז).

כעבור מספר שנים, חזר בו המכון מסיבה לא ברורה – ללא שהתגלו מסמכים או עדויות חדשות או בדל של מידע נוסף. ועוד, משום מה, בהוצאה החדשה של האגרות הועתקה העדות הנ"ל (בעמ' תמ"ג) אבל הושמטה העובדה **"על הקבר של הרמח"ל אין שום כתובת"**, וכן בכל פרסומי המכון.

הכרעת מקום קבורת הרמח"ל

בגלויה נדירה משנת תרע"ג (1913) נראה צילום קבר רבי עקיבא, וכן זוהה ע"י הצלם והמדפיס. בצילום נראה מבנה לבן, ונראה שהוא המצבה ו/או מבנה שהוקם אחרי "המעשה הנורא" שתיאר "הטובת מראה" המכוונת כנגד המערה שלמטה וכנראה מעל המערה. בהסתמך על העדויות המאוחרות, "מסעות משה" משנת תרפ"ה (1925) ויערי משנת תרצ"ב (1932) רואים באופן חד משמעי כי לא היתה כל מצבה או ציון או סימן כל שהוא למצבת הרמח"ל ז"ל לפחות עד לשנת תרצ"ב (1932).

בונה הציון בטבריה

בשנות ה-20 של המאה הקודמת החלה התעוררות גאולת קרקעות בטבריה (הרבנים טולידאנו להלן). כבר בשנת תרפ"ז (1927) החלה עבודת פינוח אגרות רמח"ל (שהודפסו כעשור לאחר מכן). אחרי פרסום מאמרו של יערי בשנת תרצ"ב (1932) מאן דהו שזהותו תתברר להלן, הזדרז לקבוע עובדה בשטח והציב מצבה סמוך למערת רבי עקיבא או כתב על המצבה של ר' עקיבא "ציון מצבת רבנו משה חיים לוצאטו". במקביל אליו חתם הרב ילזב"טוב רא"י" את מציאותה בכתובים בעיוות "המעשה הנורא" אודות השפחה הישמעאלית החרשת אילמת.

בגלויה נוספת שהתגלתה לאחרונה משנות השלושים, נראה הציון ממש בימיו הראשונים, וקשה מאוד לזהות האם היא מצבת ר' עקיבא שבגלויה דלעיל או מבנה נוסף, כיון שיש דמיון ביניהם. אולם, לפי מיקומה והאיש שניצב מאחוריה נראה שצולמה מדרום לצפון, ואילו היום המצבה ממקמת בין מערב למזרח. כהצעת החוקרים שהביאם הרב שריקי שליט"א לעיל - לא מן הנמנע כי גל האבנים או הציון שהוקם מעל המערה כדברי הרב אוחנה בעל "הטובת מראה" - או בסמיכות אליה הפך להיות:

"ציון מצבת רבנו משה חיים לוצאטו, בעל מסילת ישרים".

התמונה והזכויות באדיבות: © ביתמונה - אוסף שפרה לנצט. <http://www.bitmuna.com>

[ראה כאן מקור נוסף לגלויה](#)

"ציון מצבת רבנו משה חיים לוצאטו, בעל מסילת ישרים".

מכאן יוצא, שהציון נבנה בין השנים תרצ"ד – תרצ"ז (1937-1934). ניסיון החוקרים להתחקות אחרי הממצאים בשטח לאימות אגרת טבריה/גירונדי זירו את המזורים והוליד את הציון. לזה כיוון הרב טולידאנו בתשובתו למהדיר גינצבורג "קבר הרמח"ל ידוע כאן".

"מר ברוך טולידאנו מטבריה כותב לי בנדון זה במכתבו מיום ר"ח אב תרצ"ז: קבר הרמח"ל ידוע כאן, על פי המסורה שכמעט אין לפקפק באמתותה, אצל המערה של ר' עקיבא במעלה ההר הנשקף על-פני העיר; וכיון שהקבר גדול בגודל קבר הרמב"ם בערך, הוא נראה היטב מן העיר. - על הקבר של הרמח"ל אין שום כתובת".

[הרב ברוך טולידאנו](#) ואחיו הרב יעקב משה טולידאנו ז"ל, טרחו מאוד בגאולת קרקעות טבריה ושיקום קבריה. העיסוק באגרת טבריה/גירונדי הצית בהם ענין רב מכח עיסוקם ובפרט מהעדר ידיעת מקום מנוחת הרמח"ל בטבריה. פנייתו של גינצבורג לטולידאנו

הגיעה הרבה אחרי התעוררות העניין וכשלוש שנים אחרי קביעתו של ר' ילזו. גינצבורג מבחינתו, פנה בשאלה תמימה למטרת בירור טענת יערי מול הממצאים שבשטח.

מה שגינצבורג לא ידע, שכבר הקדימוהו הרבנים טולידאנו והזדרזו **באותן השנים** לבנות מצבה, וזו היא המצבה ה**בדויה** המוכרת עד היום בטבריה כקבר הרמח"ל. לא בכדי כתב הרב טולידאנו במכתבו "**שהקבר גדול בגודל קבר הרמב"ם בערך**" כיון שהמצבה שבנו, זהה לאותה המצבה שהוא ואחיו שיקמו **ובנו קודם לכן על קברו של הרמב"ם בטבריה** (ואולי אפילו נבנתה ע"י אותו בנאי). הכיתוב הנמצא היום על המצבה הוא תוספת מאוחרת, וכעדות הרב טולידאנו שהודפסה בשנת תרצ"ז (1937) הייתה הכתובת נעדרת: **"על הקבר של הרמח"ל אין שום כתובת"**. ואולי ממש הסתיימה בנייתה זמן קצר קודם לכן. מהגלויה השנייה (דלעיל) כבר ניתן לראות שמאן דהו הוסיף לאח"כ כיתוב בצבע, ותמוה שנכתב שמו של הרמח"ל בכתב קטן, והודגש בכתב גדול שם ספרו "מסילת ישרים".

מימין, ציון הרמח"ל כביכול בטבריה, משמאל, קבר הרמב"ם זלה"ה (תחילת שנות ה-30)

עדות הרב טולידאנו ז"ל היא ממש ראשית ימי המצבה ולשונו הסגירו, **"שכמעט אין לפקפק באמתותה"**.

שמו של הרב טולידאנו נקשר באותם השנים בפולמוס נוסף אודות זיוף "ספר תורה הר"ן". בתחילת שנות ה-30 של המאה הקודמת צץ משום מקום ספר תורה שכנראה הוצא מגניזה. לימים התברר, שלצורך קידום מכירתו יוחס כביכול לר"ן – הגאון **ר' ניסים גירונדי** זצ"ל שחי לפני כ 650 שנה בברצלונה. בצידו האחורי של הקלף, נכתבה קינה בכתב חצי קולמוס שחוברה על חורבן קהילות ספרד בגזירות קנ"א (1391) ונטען

שכביכול חוברה ונכתבה ע"ג הקלף באותן השנים. הפרסום הראשון אודות ספר התורה נדפס בעיתון הארץ מיום כ"ו אדר תרצ"ו (20.3.1936) במאמרו של ר' טולידאנו. למאמר צורף צילום של לוחית כסף, ולימים התברר שזויפה ו"הודבקה" לספר.

"לדברי טולידאנו ספר תורה מיוחס זה 'נתגלגל ממולדתו ספרד ליד קהילה ספרדית קטנה בברזיליה', שאת שמה העלים ולא ציין. קהילה זו 'קיבלה אותו [את הספר] מיד איש זקן נכבד מספרד, שלפי דבריו היה שמור ביד משפחתו מזמן רב' – שוב, טולידאנו לא ציין את שמו של האיש, אף על פי שידע שהיה זקן נכבד, ואף מסר מפיו עדות בדבר הספר שנשתמר במשפחתו, וגם את שם המשפחה הותיר עלום. לדברי טולידאנו ידידו, החכם יחיא דהאן, 'שהיה שד"ר טבריה בברזיליה, הצליח לרכוש את הספר מהקהילה הנ"ל [עלומת השם] ולהביאו לטבריה'. (תביץ – רבעון למדעי היהדות, כרך פ, חוברת ד (תשע"ג), עמ' 625, [ראה כאן את המאמר המלא](#)).

מסקנה

ע"פ כל העדויות המובאות לעיל, התברר מעל לכל ספק, כי מצבת הרמח"ל בטבריה הוקמה באמצע שנות התר"צ (שנות ה-30 של המאה הקודמת) על סמך אגרת מזויפת, שיבוצה אגדה הזויה על שפחה ישמעאלית חרשת אילמת וקביעת עובדה בשטח.

כפר יאסיף

כפר יאסיף נמצא כתשעה ק"מ מזרחית לעכו. ההתיישבות היהודית במקום החלה כנראה בימי בית שני, אולם לא התקיימה ברציפות. ניתן למצא עדויות לגלי התיישבות מתקופות שונות. לעניינו, ככל הנראה בין שנת ת"ק – תק"א (1741-1740), התחדש הישוב היהודי במקום. בשנת תק"ב מתאר ר' סיגוונטי את הישוב.

"ואחור ראש השנה בב' ימים, הלכנו חוץ לעיר מהלך ד' שעות כדי לילך לקבר חושי הארכי, וכל אותו הדרך מלא בניינים גדולים וגבוהים... ואותו הכפר נקרא כבר ישיב, המוזכר בזוהר: ¹⁰"מטו לכפר ישיב", ובו שובע גדול והוא מארץ ישראל ונוהג כארץ ישראל ממש. ומצאנו שם כמו עשרה בעלי בתים והם יושבים בטוב ובחירות גדולה, ומלאכתם היא זריעה וקצירה, ונותנים מעשרות, ושורפים התרומה. ושנה זו שנת התק"ב אינם זורעים כי היא שביעית. ואין להם שום גלות, ממש כמו שהיינו מקדם בחירות ובשלווה גדולה. ובוודאי שמי שיושב ללמוד תורה שם הוא בטוב שובע ובחירות. ואויר ארץ ישראל מחכים. והמחיה בזול, ומים שם שלא היו בכל העולם. ואין ביניהם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות כלל ועיקר, כי כל אחד ואחד תחת גפנו ותחת תאנתו. ואינם לובשים מלבושים טובים כי אם מלבוש אחד, בין בשבת ובין ביום טוב זה מפני שאינם מבקשים כבוד לנפשם" ([איגרות המסע](#), עמ' יז).

מאורעות הארץ ובפרט בצפונה, מלחמות ומגפות גרמו להגירה גדולה ונדידה. רבים מבני צפת נמלטו מהעיר וגם על טבריה עברו קשיים ומלחמות שאיימו ח"ו להשמיד לאבד ולהרוג. גם מזלה של עכו לא שפר, מבית ומחוץ שיכלה חרב ובחדרים אימה. בתחילה היה כפר יאסיף לאי של שקט ושלווה עובדי אדמה. עם הזמן נקבצו אליו פליטים ורחמנותם של התושבים הביאו את המקום לכדי דוחק, כיון שענתה נדרשו להחזיק בתלמידי חכמים. לשם כך, נבחר הרב שלמה בן גבריאל עבאדי לצאת כשד"ר על מנת:

"לקיים ולהעמיד המקום הקדוש הנז' כפר יאסיב תוב"ב בעשותם ספק לת"ח הקוראים בספר תורת האלקים, שואלץ ודורשין כל הדבר הקשה, על אדמת הקודש וישבו לבטח לעולם. הגה גם המצוה הזאת אין הקיש לערכה בהפריש ממנו לצורך בנין בית הכנסת וגמר בנין בית המדרש" (להלן אגרת כפר יאסיף).

¹⁰ לא מצאנו כפר בשם זה בזוהר.

הרב שלמה עבאדי

הרב שלמה בן גבריאל למשפחת עבאדי נולד בארם צובה – היא העיר [חאלב](#) שבסוריה. המידע הראשוני אודותיו נמצא בסידור "שערי רחמים" (שקופית 9) [שהודפס בשאלוניקי](#) תק"א – והוא קיצור סידור כוונות האר"י לרבינו חיים הכהן זצוק"ל מבבל, עם תוספות ונופח משל עצמו. בהסכמת הרב [שמואל שלם](#) זצ"ל – מגדולי חכמי [סלוניקי](#) נכתב:

"על טוב יזכר שמו, האי צורבא מרבנן דאתא ממערב"א מערי"ב ערבי"ם, ידו פרש ש"ר בבי"ת הסתרי"ם, דל"ה ושתה באמ"ת, השח"י בכל סתרי"ן. דרך גידולו מן האר"ש אר"ש זבת חלב ודבש, ומינה התי"ם חכם סו"בר ארזי"ם, דבר שבחשאי נפק לבוא".

מדברי הרב שלם נודע, שהרב עבאדי יצא ממקום גידולו, העיר המערבית שבמערבא של בבל היא 'ארם צובה' שנודעה כזבת חלב ודבש בגדולי חכמיה ותורתה – והגיע לטורקיה טרם בואו לארץ ישראל. בדברי ההקדמה של ר' עבאדי מתגלים פרטים נוספים:

"...סייעני ויהי עמדי ממקום למקום, ויניחני לבית מתיבתא דרב ה"ה מרנא ורבנא... כמוה"ר אברהם יעקב גירון... וראה ראה ספר הקדוש הזה מחשבותי ורצוני לזכות את הרבים ויברכני בגללו ויעזור לי אב"י ש"י מלך העולם.

קול דברים שמעתי, נסעתי ממחנה קדשו של הרב הנזכר ובאתי לעיר גדולה של חכמים ושל סופרים רבנים וגאוני עולם בעיר המהוללה ב[ש]אלוניקי יע"א. והנה שם נשר גדול... הדר הוא לכל חסידיו החכם השלם והכולל רב ועצום בישראל סיני בקודש כמהר שמואל שלם הי"א... ויביאני אל ביתו ואל חדר הורתו, ויטע לפני אש"ל אהלי אפדנו שנה תמימה, וארוחתי ארוחת תמיד נתנה דבר יום ביומו לא יאמן כי יסופר אשר הגדיל לעשות עמי, ועוד הפליא לעשות צדקה וחסד כמידתו הטובה, ופתח את שק"ו ופסת יד"ו בשפוכו"ת דמי"ם לצורך ההדפסה".

מסתבר שהרב עבאדי, יצא למסעו מארם צובה לטורקיה ללא אמצעים רבים ובאמתחתו טיוטת הסידור שכתב. לדבריו, הגיע ככל הנראה במהלך שנת ת"ק (1740) לעיר [אדריאנופול](#) שבפינה הצפונית מערבית של טורקיה לבית מדרשו של רבה הראשי הרב גירון זצ"ל. הרב תמך בו כלכלית וכיוון אותו מערבה לעיר שאלוניקי שהייתה תחת שלטון האימפריה הטורקית. שאלוניקי הייתה באותם הימים "עיר ואם בישראל", ונודעה בכל העולם בגדולת חכמיה ושבח בתי הדפוס שבה. אולי הרב גירון צייד את ר' עבאדי

בהמלצתו, כיון שבהגיעו לשאלוניקי בראשית שנת תק"א התקבל בביתו של אחד מראשי גדולי חכמיה – הרב שמואל שלם זצ"ל. לדברי הרב עבאדי, שנה שלימה דאג הרב שלם לכל מחסורו באכילה שתיה ולינה, והזיל כספים מאוצרו למימון ב' כרכי סידור הכוונות "שערי רחמים" לימות השנה, ו"שערי רצון" לימים נוראים. בסוף הסידור "שערי רצון" המודפס נכתב "ותהי התחלת המלאכה יום ראשון לחודש כסלו. ותשלם המלאכה בחודש א'ני ל'דודי ו'דודי ל'י אשר' יך ישראל" – אלול תק"א (8.1741).

בראשית שנת תק"ב (סוף 1741) עלה הרב המקובל עבאדי משאלוניקי לארץ ישראל והתיישב בצפת עיר המקובלים מספר שנים.

"הנה באנו להודיע במרום מחנה קדשם, כי העיר ה' את רוח איש אלהים קדוש יאמר לו, הוא החכם השלם המקובל האלהי שלשלת יוחסין כמה"ר שלמה עבאדי ה"י, ובא למקום הקדוש הנו' כפר יאסיב טוב"ב, אחר כמה הרפתקי דעדו עליו, וישב בצפת טוב"ב כמה שנים, ומרוב הצרות יצא ערום בלא כסות והלך גם לעה"ק ירושלים טוב"ב, מרוב הצרות וזקר השער והרעב יצא ערום, ובא למקום הקדוש הנו', ובחר בו ליופי המקום" (אגרות ארץ ישראל עמ' 274).

איננו יודעים כמה שנים ישב הרב עבאדי בצפת ובירושלים, אולם מובן שעבר תלאות רבות בגוף ובממון, עד שנותר חסר כל. כנראה שבסביבות ראשית שנת תק"ו (1746) הגיע לכפר יאסיף והתיישב בו. לא נכונה הסברה שהרב עבאדי ייסד את הישוב בכפר יאסיף כיון שהישוב חודש כשש שנים לפני הגעתו. לפי חשבון זה, ר' עבאדי הגיע לכפר יאסיף **כשנה וחצי אחרי** פטירת הרמח"ל וקבורתו במקום, **וכשנה לפני פטירת** הרב משה מלכי. ע"פ זה מסתבר שגם ר' עבאדי יכל להיות אותו ה"איש נאמן" ששמע מר' משה מלכי את עדות קבורת הרמח"ל בכפר.

בסוף שנת תק"ז נתבקש הרב עבאדי לצאת לשליחות שד"ר מטעם הכפר. שליחות זו הייתה חריגה במיוחד, כיון שרק הערים ירושלים, חברון, צפת וטבריה היו מוסכמות ובד"כ מתואמות בשליחת שדרי"ם לחו"ל (מלבדם יצאו שלוחים ממספר מועט של ישיבות נודעות ומוסכמות, ואנשים בודדים שמצוקתם הרקיעה שחקים). בט"ו לחודש אלול התק"ז (10.8.1747) נחתמה אגרת לשד"ר של כפר יאסיף הרב שלמה עבאדי.

אגרת כפר יאסיף

האגרת המלאה ניתנת לקריאה בספר ["אגרות ארץ ישראל"](#) מאת יערי (החל מעמוד 270). בע"ה להלן נתייחס במה שנוגע לענייננו:

בניגוד לכל שדר"י א"י, כפר יאסיף עלום השם היה זקוק לציר נאמן שיפתח את כיסי בני הגולה. הרב עבאדי שלא מכבר הצטרף לשוב המתחדש היה המתאים ביותר להיות שד"ר מטעמם, בזכות היותו רב מפורסם (סידורו), מלומד במסעות והתמודדויות, ובפרט מוכר בארם צובא, טורקיא ואיטליא. מסעו תוכנן לחצות מדינות ויבשות, אולי מפני הערכת המתיישבים שלא בנקל ניתן יהיה להתרים.

"אחינו נדיבי עם אלקי אברהם אשר בערי רומניא, אשכנז, אולנדא, ענגלטיר, צרפת, איטליא, איי הים קורסאהו ברבאדא חמאייקא, וגלילות מערב טרפולי ותוניס וכל סביבותיהם, יראי הי הקטנים עם הגדולים".

מסלול מסעו הקיף את כל אזורי השליחות "טורקיא האסיאטית והאירופאית, אירופא הדרומית והמערבית, צפון אפריקא ואיי הודו המערבית שבקרבת אמריקא". ואכן, באמצע חשון תק"ח, מצאנו אותו מקבל המלצה מהרב אלגאזי זצ"ל **שישב במצרים**, בי"א טבת קיבל המלצה מרבני וגאוני **ארם צובא**, וכשבוע לאחר מכן **בי"ח טבת תק"ח** (12.1747), מצאנו אותו מקבל כתב המלצה **באיזמיר** ולאחריה **בקונשטדינא** – (היא קונסטנטינופול הקדומה שלימים שמה לאיסטנבול), שם ישב **ועד פקדי קושטא** שנוסד על מנת לתמוך ביהודי ארץ ישראל בכלל ויהודי ירושלים בפרט.

מתחנותיו הראשונות וכתבי ההמלצה ברור אפוא, שבתחילה פעל הרב עבאדי לקבלת הכרה ותמיכה רחבה להצלחת שליחותו. באמצע חודש אב תק"י (8.1750) מצאנו אותו מקבל הסכמה עבור ספרו "לקט שושנים" מהרב שבתאי אלחנן מהזקנים בעיר **קסאלי מונפיראטו** (Casale Monferrato) שבצפון מזרח איטליא. איננו יודעים כמה זמן והיכן היה באיטליא, אולי נראה שהיה שם מספיק זמן כדי לספר אודות כפר יאסיף - על החיים ועל הטמונים.

הנחות שגויות וחוסר הבנה בשפת הארמית, שבשו והוציאו את תוכן חלקה הראשון של האיגרת מהקשרה. בהתבוננות בתוכן איגרת מתיישבי הכפר, ניתן לזהות מבנה ברור. בפסקה דלהלן מתואר הכפר שהיה מקום טוב נבחר ה', שְׁשֵׁמֶם מיושביו והיה "בוקא ומבוקה ומבולקה" – "חרב, נשחת ושומם". ועתה, עלה זכרונו לטובה, והתעורר רצונו

ית' להחזיר עטרה ליושנה. בל נשכח ששבע שנים קודם הכתיבה - כבר התחדש הישוב בכפר, וברור אפוא שהפיסקה נכתבה על הימים שהכפר שמם קודם שהתחדשה ההתישבות.

"באדין מתכנשין כנסייא לשם שמים, נכנס בכי טוב על דברת הארץ שראייתה טובה, מקום אשר בחר לו י-ה, הלא היא כפר יאסיב תוב"ב וכל גבולה, לעלות זכרונה קמי שמיא, לשכן שמו שם כאשר בתחילה, הדרא ארעא בחזקת מארי קמא לאחוזת עולם.

הנה העם היושב בה נשוא עון, והיא ענייה בוכיה ומבכה נהי בכי תמרורים, כי המר שדי לה כמר מזלי, וגם דל"ה דל"ה עניה שכולה וגלמודה, בוקא ומבוקה ומבולקה, והיא מר לה זה ימים רבים לא עבר בה איש ולא יושב אדם שם".

הפיסקה הבאה, מתארת את המצב הקשה בכל צפון הארץ, ואת צעקת החיים ושוכני ארץ החיים בכל ארצות הגליל. ולראיה, בהמשך כותבי האגרת מדגישים שהמציאות בכפר יאסיף שונה מכל הגליל "כי ראינו המקום הקדוש הנז' [כפר יאסיף] יפה בתכלית היופי, מלבד שהוא חרות ממלאך המות [אין בו מגפות], גם משעבוד מלכויות". בזה ייחודה של איגרת זו - השונה מכל איגרות הערים האחרות. בשעה שכל הערים האחרות צועקות על שוד ושבר, מתחננות לעזרא ומרפא, ומשוועות לחסדי בני הגולה - לעומתם, אמנם אגרת זו בתחילה מתארת את המצב הקשה בכל חבל הגליל, אבל מדגישה שהישוב המחודש שונה מכולם, ובקשתם לקבל עזרה כדי להמשיך בעשיה, בבניה ובהרווחת תושביה ומוסדותיה.

"כי זה חמש שנים והרעב בקרב הארץ, איש בשר זרועו יאכלו ונהפכו כל פנים לירקון. ועתה הנה צעקת בני ישראל העם היושב בה באה, וישמע אלקים את נאקתם הני שופרי דבלו בארעא, שרי אלפים תקיפי ארעא, תנאים ואמוראים, קדישי עליון, היושבים ראשונה במחנה שכינה, כגון אלישע בן שפט, וחושי הארכי, ורבי נהוראי, ור' יהודה בן בבא, ור' אמי ור' אסי, והרב שלמה ו' גבירול, והרב ר' אברהם ו' עזרא, והרב המובהק משה מלכי זלה"ה והרב ר' חיים לוסטו, ואחריהם כל ישרי לב, כמה לכמה אצילי בני ישראל אש"רי המלך - מלכו של עולם אסורין שם, עד עת בא דברו לאמר לאסורים צאו מתחת גוש עפר תחתית וקומו צאו אל ארץ חמדה הנהר חמד אלהים לשבתו מן העולם ועד העולם".

טעה יערי ואחריו נמשכו כולם, שחשב שרשימת הנפטרים באה כביכול לגדל את בית הקברות של כבר יאסיף, ולכן ייחס לה את רשימת נקברים שמעולם לא נטמנו במקום. ההבנה השגויה פורסמה לראשונה בשבועון מאזנים וזה לשונה:

"ובאגרת אחת שניתנה לשד"ר רבי שלמה עבאדי, אחד ממחדשי הישוב בכפר יוסף, נמנה בין קברי הקדושים השונים בכפר יוסף, גם קבר הרמח"ל... וכך נהגו גם עם הרמח"ל... ושם קברו כמנהג. זה מתאים לגמרי לאגרת השד"ר מכפר יוסף, שבו נמנה קבר רמח"ל בין קברי הכפר... כי מספר קברי הצדיקים בכפר יוסף היה גדול גם בלאו הכי, וביניהם מפורסמים" (יערי, מאזנים גיליון יד, אב תרצ"ב 1932, עמ' 10-11).

מחדשי הישוב לא היו עמי ארצות, ואין שום היגיון שינסו להוליך שולל ו/או יכתבו מידע כוזב שתרמיתו גלוי ומפורסם לכל. בניגוד להערכתו של יערי, היום ידוע ומפורסם שלמעט הרמח"ל והרב מלכי, לא היו בשוכני בית העלמין יהודים מפורסמים. גם מחברי האיגרת ידעו זאת היטב, וע"כ בחרו לציין את המצב הכללי בארץ. **"כי זה חמש שנים והרעב בקרב הארץ, איש בשר זרועו יאכלו ונהפכו כל פנים לירקון"**. המציאות הקשה מנשוא הביאה ל"ועתה הנה צעקת בני ישראל העם היושב בה באה, וישמע אלקים את נאקתם הני שופרי דבלו בארעא", צעקת החיים – העם היושב בארץ, והמתים – רשימת הצדיקים מפורסמים שקבריהם בכל רחבי צפון הארץ המעטירים בעד החיים. בסוף הרשימה נמצאים גם **"הרב המובהק משה מלכי זלה"ה והרב ר' חיים לוסטו"** – שני צדיקים מפורסמים והיחידים שקבורים בכפר יאסיף – ששמעם ידוע ומפורסם ברחבי אירופא, והם החוליה המקשרת את כפר יאסיף עם כל הרשימה המכובדת של הצדיקים. **"ואחריהם כל ישרי לב, כמה לכמה אצילי בני ישראל אשי"רי המלך – מלכו של עולם – אסורין שם"** – דהיינו באדמת צפון הארץ המצפים ומייחלים לתחיית המתים. אין שום מילה בכל האיגרת שטוענת שזו רשימת הנפטרים הקבורים בכפר יאסיף!

רבים מיומני המסעות נדפסו במטרה לרענן זיכרון הגעגועים לארץ ישראל, ולספק את תאוות תושבי הגולה לחוות את הארץ הקדושה – דרך המילה הכתובה. מאידך נוצלו היומנים ע"י השדר"ס לחיזוק ושימור תמיכת קהילות חו"ל ביושבי הארץ הקדושה. נושא מרכזי בסיפורי המסעות עוסק בפקידת קברות הצדיקים "שופרי ארעא" קדושי עליון הקרואים במיתתם חיים, וציונם הוא מקור מסוגל להמלצת טוב לקבלת ישועת שמים. כדוגמת זה ניתן למצוא בספרים "עדות ביהוסף", "חבת ירושלים" בני אותה התקופה, ובתוכם מוזכרים חלק מקברי הצדיקים ששם נזכר גם באגרת כפר יאסיף. מכלל הילך

הדברים, כותבי אגרת כפר יאסיף בחרו להזכיר שמות צדיקים שהיו טבועים בזיכרון יהודי הגלות, ולכללם בחד מחתא עם ישובם, ע"מ להדגיש את גודל מצוקת תושבי צפון הארץ, שהייתה זקוקה לתפילתם הגדולה של החיים והנפטרים. ממילא עולה המסר הברור לתושבי חו"ל שישבו בשקט ובשלווה (יחסית) להירתם לעזרתם מדין "מבשרך לא תתעלם".

פלא גדול הוא, שאף אחד לא טרח לבדוק את תוכן האגרת, וקבלו את דברי יערי כהוויתם, ללא שראו מה באמת כתוב במקור. מכאן והלאה, התפתלו ושפכו מילים כמים כדי לנסות ולתרץ את ההנחה המוטעת של יערי שכביכול זו רשימת הנקברים בכפר יאסיף, עד שהגיעו הדברים לכדי טענות הונאה וזיוף מכוון של מחברי אגרת כפר יאסיף.

בפיסקה שלאחריה, לאחר שהתבררה המציאות העגומה ששררה בצפון הארץ, מפיחה האיגרת רוח חדשה ורעננה של גאולה, צמיחה, בניית חורבה בארץ הקדושה שכמוה כבניית בית המקדש, עידודו של השלטון המקומי שתמיכתו היא גושפנקא לאמיתות ורצינות התושבים.

"הנה קול דברים אתם שומעים והנה עיניכם רואות והמה בכתובים, בספרי דווקני דבי רב פוק חזי תני לברא, כי כל הבונה חרבה אחת מחרבות ירושלים – כאלו נבנה בית המקדש בימיו, והוכן בחסד כסא, הן הכסא שלם כסאך אלקים לעולם, הנה ששון ושמחה כי ה' אל ארץ הביט. והקול נשמע גם במכתב, כי ה' נתן בלב הש"ר השורר על הארץ, וכה דיבר: 'מהרו ועלו אל ארץ אבותיכם שבו ושחרר'ה לשחר בשם ה', בבתי כנסיות ובבתי מדרשות באהלים לשבת נטע על אדמת הקדש, ישמע חכם ויוסף לקח על השמועה דסלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא הליכות עולם".

סוף דבר

בירור נוסח ופענוח עדות הרב משה מלכי זצ"ל שטרח בקבורת הרמח"ל זלה"ה סותמת את הגולל על שלל שרשרת השמועות, הטעויות, הזיופים והכזבים שנבנו במשך הדורות על אגרת מגדל פורח באויר.

בסוף שנת תק"ו, כשנתיים ומחצה לאחר פטירת הרמח"ל זלה"ה, הסתלק הרב משה מלכי לבית עולמו וגם הוא נטמן בכפר יאסיף. כתובת המצבה על קברו מזוהה וברורה. ככל הנראה, המצבה הגדולה הצמודה אליו היא מצבת קברו של הרמח"ל זלה"ה.

ב' המצבות הצמודות הן הגדולות ביותר בבית העלמין ובמרכזו. לצד מקום מנוחת הרמח"ל (דרומית אליו) נמצאים ב' שרידי קברים. האחת גדולה, מוגבהת בחגורת אבנים ונטולת לוח אבן, ואחת של ילד עם שקע עגול בפינתה. סביר להניח שב' הקברים הם מקום מנוחת אשתו צפורה ובנו שנספו עמו במגיפה. על ציון הילד מונחת אבן מצבה נושאת שרידי כתובת חרוטה. ניתן לזהות בבירור את השם "יוסף" ולצידו חלקי אותיות שבורות שצורתן כאותיות ר' ס' יו' (ר=ל, ס, יו=ט) אולי שאריות שנותרו מהמילה "לְקַטוּ"?

בימים אלה, פועלת "קהילת הרמח"ל" בשיתוף כל הגורמים האחראים על המקום, בהכנת תכנית לשיקום בית העלמין היהודי העתיק בכפר יאסיף, בתשתיות, שיקום קברים, והסדרת קבר הרמח"ל כפי שראוי לבוצינא קדישא עט"ר הרמח"ל הקדוש.

פרטים:

בטל: 055-2237370

מייל: my @ ramhal.net (יש להסיר רווחים שבין האותיות)

מצב בית העלמין

בגלל הזנחה, שוד אבנים והרס קברים, חרב בית הקברות בכפר יאסיף. מקום מנוחתו המשוער ע"פ החוקרים והנסיבות שהובאו לעיל [בסמוך לקברו של ר' משה מלכי זצ"ל](#) מצוין במצבת שיש מחודשת.

בתמונה:

שמאל למטה,
מצבת הרב
מלכי ז"ל, לפניו
מימין לשמאל:
מצבות
הרמח"ל, אשתו
ציפורה ובנו
(יוסף?).

ביבליוגרפיה נבחרת

1. "טובי אודיע", פינצי כ"י ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית.
Ms. 8516 ובהס"ל ירושלים: F 53241
2. "זכר צדיק לברכה", ניפי, כ"י ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית.
Ms. 3832. ובהס"ל ירושלים: F 29637
3. "תולדות גדולי ישראל וספר זכר צדיקים לברכה", כתב יד גירונדי.
ספריית מונטיפיורי, לונדון, אנגליה.
The Montefiore Library, London, England, Ms. 477
ובהס"ל ירושלים: F 6106
4. "תולדות גדולי ישראל וספר זכר צדיקים לברכה", גירונדי. מודפס.
ראה אתר היברובוקס "תולדות גדולי ישראל".
5. "יצחק ירגן", פינצי, הקהילה היהודית של פרארה, פרארה, איטליה,
Jewish Community of Ferrara, Ferrara, Italy, Ms. 43
ובהס"ל ירושלים: F 2423
6. "זכרון לאברהם אליהו", יוסף ירא, פירארא תרס"ט.
היברובוקס, <http://beta.hebrewbooks.org/32894>
7. "ליקוטים בקבלה". ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית. Ms. 1599
8. "כנור דוד", ארכיון "עץ חיים" אמסטרדם הולנד. (EH 47 B3)
http://www.etsheimmanuscripts.nl/ajaxzoom/single.php?zoomDir=/pic/zoom/EH_4_7_B_03
9. "מסעות ארץ ישראל", יערי, אברהם, תל אביב, תש"ו, (1946)
היברובוקס.
10. "איגרות המסע לרבנו חיים בן עטר", תורג'מן, אוהד. ירושלים תשע"ה, (2015)
היברובוקס.
11. "השוב היהודי ובית הקברות היהודי בכפר יאסיף" – כהנא, אורי, בית העמק, תשמ"ו
(1986).
12. "עדות ביהוסף" יוסף סופר מברודי, ירושלים תרצ"ג, 1933
היברובוקס

13. "אהבת ציון", הס, שמחה בן יהושע, כ"י.
 ספריית הרוזנטליאנה, אמשטרדם, הולנד 682 Ms. Rosenthaliana
 אתר כתיב:
https://web.nli.org.il/sites/NLIS/he/ManuScript/Pages/Item.aspx?ItemID=PNX_MANUSCRIPTS003377259
 הודפס בשם: "דורש ציון" מחבר הס, שמחה בן יהושע, ירושלים, תרמ"ז, (1887).
[היברובוקס.](#)
14. "כרם חמד" כרך ב', תקצ"ו (1836), [כרך ג'](#) (1838).
<https://beta.nli.org.il/he/journals/NNL-Journals001965824/NLI>
 15. "טובת מראה", אוחנה, רפאל בן חיים, ירושלים תרנ"ז (1897).
[היברובוקס.](#)
16. "אוצרות יוסף טוב רא"י" - חכמי טבריה, ילז, יוסף חיים בן אליהו. תרצ"ד (1934).
[אוצר החכמה.](#)
17. "שלוחי ארץ ישראל: תולדות השליחות מהארץ לגולה מחורבן בית שני עד המאה התשע עשרה", יערי, אברהם. מוסד הרב קוק.
18. "יסוד עולם", שריקי, מרדכי בן חיים. קרית ארבע תשמ"ו (1986).
[אוצר החכמה.](#)
19. "אגרות ארץ ישראל", יערי, אברהם, תל אביב, תש"ג (1943).
[היברובוקס.](#)
20. "שבולים בודדות". דינרד, אפרים, ירושלים, תרע"ה, (1915).
[היברובוקס.](#)

נספח 1.

מאמרו המלא והמקורי של הרב ניפי אודות הרמח"ל, כפי שהועתק בספר "טובי אודיע" לרב פינצי:

"הרב המופלא מהר"ר משה חיים לוצאטו מעיר פאדובה בזמן כמוהרר"י בסאן מריגיו, וכמוהר"ר בנימין הכהן, וכמוהר"ר לאמפרונטי, ומהרר"י אירגאס זצוק"ל הוא הנקרא בפי הכל המגיד של עיר פאדובה מפני שממנו שמעו שהיה המלאך דובר בו, והיה לו מגיד כמו הרב מוהר"י קארו זצוק"ל ושהיה מגלה לו סודות התורה, ועל דבר זה נחלקו רבני דורו לשתי כתות. הללו מימינים לזכותו ה"ה כמוהרר"י בסאן רבו, והרב כמוהר"ר בנימין כהן מריגיו שהפיל תחנתו לפניו לפני מותו שישאל ממגידו סיבת חוליו, והרב כמוהר"ר יעקב אבוהב ואחרים הרבה עמהם.

והללו משמאלים לחובתו ומדברים תועה על נסתרות שלו ועל סודותיו שהיה דורש וכותב, ה"ה כמוהר"ר משה בכמוהר"ר יעקב חאגיז, ורבני ק"ק פראנקפורט דמיין ורבני ברלין וסיעתייהו.

ובעודו נער שדו ביה נרגא לאמר דכיון שלא היה נשוי אי אפשר שיהיה במעלת רשב"י וחבריו. ואח"כ כשסרה ממנו תלונה זו היו אומרים דחון מארץ הקדושה אי אפשר שיזכה להשגה גדולה כמוה מצד הקדושה, והגיעו לומר דכל מה שמראה מכחו וחריפותו לא היה אלא מחלק הרע ומצד האחור.

וגברו דברי ריבות על זה עד שהרב לוצאטו חגר מתניו ונסע ללכת לארץ ישראל. ובהגיעו לעכו שם נחלה ונתבקש בישיבה של מעלה.

וגם זה המאורע נחלק לשני טעמים כי צריז וקטגוריו אמרו ראו מה עלתה בידו, והרי זה אות כי מן השמים לא הסכימו על ידו, ומהרר"י באסן השיב דאדרבא זה מוכיח יותר גודל נשמתו ושהיה אור גדול, ומפני שהיה ניצוץ נשמת משה רבינו ע"ה כמו שהיה גם כן שמו משה, הילכך לא זכה כמוהו ליכנס לארץ. אלו תורף מאורעיו בקיצור נמרץ והדברים ארוכים.

ומעלת החכם יהודה חי מילאידה ה' ירפאהו רפואה שלימה ייחד עמי הדבור איזה פעמים על זה. וגם כשחזר מעיר פאדובה שהלך שם, ואמר לי דיש שם עדיין בית מדרשו, וסיפר לי נפלאות ממנו, ובכלל שהרב כמוהר"ר לאמפרונטי זצוק"ל היה אומר שבעיניו ראהו

עומד וכותב הסודות ובהרף עין היה ממלא דף גדול במכתבו מה שאין ב"ו [בשר ודם] יכול לעשות אם לא בסייעתא דשמיא ודרך נס.

וסיפר לי עוד, שפעם אחת הלך שם לפאדובה חכם אחד ממשפחת כהנים שבעירנו שאח"כ נשתמד וביקש לילך עמו, בעוד שהיה מתעסק לעשות קבלת שבת חוץ לעיר. ואמרו לו תלמידיו, רבינו יש בחוץ החכם פלוני שרוצה לשאול בשלומנו ולילך עמנו. והוא נאנח על זה והשיב להם ח"ו אל יבוא דכבר אין עוד תקוה לנשמתו. ואז כשהשיב דברים אלו היה אותו חכם בחזקת כשרות בפני הכל והיה לומד הרבה ובעוונותינו הרביסאח"כ אתגלאי בהתתיה שהמיר את דתו. וכאלה וכאלה סופר לי עוד ואין כאן מקום להאריך. אמנם באמת לא יוכחש דהרב הנ"ל היה חסיד במידותיו ובמעשיו הרבה ונפיש חיליה באורייתא והיה פלפלא חריפא, ועוד לו עשר ידות בכל חכמה ומדע. אלא שנתקנאו בו המקטרגים עליו מפני שהיה מבקש לכתוב זוהר אחר מחדש, ותהלים אחר מחדש. ומכל מכתביו דלפי הנשמע, רבו למעלה. יצאו לאור הדפוס ספר מסילת ישרים, מעט הכמות ורב האיכות כולו מיוסד על משנת ר' פינחס בן יאיר, זריזות וכו'.

וספר לשון לימודים על חכמת המליצה והלומד בו לא יצטרך עוד לינק מספרי נכרים כדי להתלמד לדרוש כמנהג דרושי ערי איטליא, יען וביען בו ימצא בלשון צח ונקי כל מה שילמדו הנכרים בשפת יתר. ולא עוד אלא דשם מורה באצבע כל צורות חכמת המליצה שנמצאו והיו בספרי תורתנו הקדושה, דרך משל צורת הגראדזיוני (Gradazione) בפסוק וממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא. וכן האנטיסיס"י (Antitesi) בפסוק הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע וכו'. ורבים כהנה. והוא לעניות דעתי ספר חשוב ונחמד עד מאוד ונצרך הרבה לדרשנים של ערי איטליא לא יערכנו זהב. וזאת עצתי לבחורים שרוצים לחנך עצמם בחכמת הדרוש שיקחו זה הספר ויקראוהו פעם ושתים ושלוש ולא יצטרכו להספיק עצמם בילדי נכרים.

וחיבר עוד ספר דרך תבונות על דרכי ההתבוננות וההשכלה להבין בכל דרכי התלמוד ויסודות הפלפול בדרך קצרה ובכרך קטן. ונדפס באמשטרדם שנת גס ה' יתן הטוב לפ"ק. וס[פר] לישירים תהילה, שיר (רווח גדול וחסר).

ונדפס עוד באמשטרדם ספר אחר ממנו קטן הכמות ורב האיכות נקרא דרך חכמה, ונלוה אליו מאמר על ההגדות, מאמר על העיקרים ומאמר החכמה, והסכימו על הספר הזה הרבנים המפורסמים דק"ק אמשטרדם יע"א. והרב המקובל כמוהר"ר אברהם טובייאנה

דעיר ארגיל (אלג'יר) יע"א. והפליגו לספר בשבח המחבר וקראו אותו הרב המופלא המקובל האלדי זכותו יגן בעדנו אכ"ר.

אחר שכתבתי כל זה, כשהלכתי לפאריז, בא לידי שם ספר מנחת קנאות לכמוהר"ר יעב"ץ זלה"ה וראיתי לו שצוות ככרוכיא נגד הרב לוצאטו הנ"ל והטיל מום בחכמת הקבלה שלו והאשימו הרבה לאמר שכל דבריו בנסתר לא היו אלא מצד הקליפה, ושם הביא כל דברי רבני הדור שנלחמו עמו והכריחוהו להוציא הרבה כתביו בחכמת האמת ולבערם מן העולם. ובסוף הביא שם מודעא רבא שמסר הרב לוצאטו הנ"ל בפני ב"ד וחזר בו מכל מה שכתב ולימד ופרסם בעניינים הנ"ל, וקיבל עליו בשבועה חמורה שלא לעשות ככה להבא".

נספח 2. מאמרו של הרב ניפי כפי שנערך ע"י הרב גירונדי:

"מעלת הרב המופלא המקובל האלוהי החסיד כמוהר"ר משה חיים לוצאטו זצוק"ל מעיר פאדובה בזמן הגאון כמוהר"ר לאמפרונטי כמוהר"ר כמוהר"ר ישעיהו בסאן רבו של הרב ז"ל הנקרא בפי הכל הרב המגיד של ק"ק פאדובה מפני שממנו שמעו שהיה המלאך מדבר עמו, והיה לו מגיד מן השמים כמו הרב מהר"ר יוסף קארו זצוק"ל שהיה מגלה לו סודות ורזי התורה: ועל זה נחלקו רבני דורו לשתי כתות.

הללו מיימינים לזכותו הרב המפורסם גאון דורו מוהר"ר ישעיהו בסאן רבו, והרב החסיד מקובל אלדי כמוהר"ר בנימין הכהן מריגיוו שהפיל תחינתו לפניו שישאל מהמגיד סיבת חוליו, והרב המופלא ח"ק כמוהר"ר יעקב אבובה בן הגאון החסיד בעל דבר שמואל זצ"ל, והרב החסיד מוהר"ר ישראל קמחי בעל עבודת ישראל, וכמוהר"ר כלבו ורבני ליורנו ומהר"י אירגאז בעל דברי יוסף ושומר אמונים, וכמו"הרר אביעד ש"ש באזיליאה וכמוה"ר שמשון רומנים וכמוה"ר דוד חיים פינצי רבני מנטובה וכמוה"ררי לאמפרונטי בעל פחד יצחק.

והללו משמאילים לחובתו ומדברים תועה על סודותיו ועל דבריו כמו החכם ר' משה חאגיז, ורבני פראנקפורט וברלין.

ובעודו נער שדו ביה נרגא לאמר דכיון שלא היה נשוי אי אפשר שיהיה במעלת רשב"י ע"ה. ואח"כ כשסרה ממנו תלונה זו כי לקח לו לאשה את בת הרב המקובל האלוהי

כמוה"ר דוד פינצי אב"ד ומ"ץ בק"ק מנטובה היו אומרים מקנאיו דחוץ מארץ הקדושה אי אפשר שיזכה להשגה גדולה כמוה מצד הקדושה, והגיעו לומר דכל מה שמראה מכחו וחריפותו לא היה אלא מכח חכמתו וחריפותו.

וגברו דברי ריבות על זה עד שהרב לוצאטו חגר מתניו ונסע ללכת לארץ ישראל. ובהגיעו לעכו נתבקש בישיבה של מעלה.

וגם זה המאורע נחלק לשני טעמים כי צריז וקטגוריו אמרו ראו מה עלתה בידו, והרי זה אות כי מן השמים לא הסכימו על ידו, והקדוש החסיד מוה"ר ישעיהו באסן רבו השיב דאדרבא זה מוכיח יותר גודל נשמתו ושהיה אור גדול, ומפני שהיה ניצוץ נשמת משה רבינו ע"ה כמו שהיה גם כן שמו משה, הילכך לא זכה כמוהו ליכנס לארץ. אלו תורף דבריו ומאורעיו בקיצור נמרץ והדברים ארוכים.

אמנם מעלת החכם השלם החסיד ר' יאודה חי מלאוידה ה' ירפאהו רפואה שלימה יחד עמי הדבור הרבה פעמים על זה. וגם כשחזר מעיר פאדובה שהלך שם, ואמר לי שיש שם עדין בית מדרשו, וספר לי נפלאות גדולות מהרב המגיד זצ"ל, ומכללם שהרב הגאון הגדול כמוה"ר יצחק לאמפרונטי זצ"ל היה אומר שבעיניו ראהו עומד וכותב הסודות וכהרף עין היה ממלא דף גדול במכתבו מה שאין ב"ו [בשר ודם] יכול לעשות אם לא בסייעתא דשמיא ודרך נס.

וסיפר לי עוד, שפעם אחת הלך שם לפאדובה חכם אחד ממשפחת כהנים שבעירנו (זה היה נחמיה שנקרא אח"כ חרמיה כהן) שאח"כ נעשה ישמעאלי, וביקש לילך עמו, בעוד שהיה מתעסק לילך לעשות קבלת שבת חוץ לעיר. ואמרו לו תלמידיו, הרב הגדול כמוה"ר יעקב חזק וכמה"ר משה דוד ואלי וכמה"ר ישראל חזקיה טריויס, רבינו יש בחוץ כאן החכם פלוני אורח שרוצה לשאול בשלומו ולילך עמנו. והוא נאנח על זה והשיב להם ח"ו אל יבוא דכבר אין עוד תקוה לנשמתו. ואז כשהשיב דברים אלו היה אותו חכם בחזקת כשרות בפני הכל והיה לומד בתורה ובעוה"ר [ובעוונותינו הרבים] אחר זמן נתגלתה חרפתו בקהל כי הכחיש את פיהו (וזה רמזו גם הרב פחד יצחק ערך דגים וסימנם דף פ"ו) וכאלה נפלאות רבות סופר לי מפי מגידי האמת בשמו של הרב המגיד זלה"ה ואין כאן מקום להאריך.

הרב החסיד הנ"ל חיבר בנערותו ספר לשון לימודים על חכמת המליצה והלומד בו לא יצטרך לינק מספרי נכרים כדי להתלמד לדרוש כמנהג דרושי ערי איטליאה, יען וביען בו

ימצא בלשון צח ונקי כל מה שילמדו הנכרים בשפת יתר. ולא עוד אלא דשם מורה באצבע כל צורות חכמת המליצה שנמצאו והיו בספרי תורתנו הקדושה, והוא ספר חשוב ונחמד ונצרך הרבה לדרשנים של ערי איטלייאה לא יערכנו זהב וזכוכית. וזאת עצתי לבחורים שרוצים לחנך עצמם בחכמת הדרוש שיקחו זה הספר ויקראו בו פעם ושתים ולא יצטרכו להספיק עצמם בילדי נכרים.

וכשהרב הגדול מח"ל עבר לעיר אמשטרדם חיבר והדפיס שם שלשה חיבורים יקרים אחד הוא דרך תבונות על דרכי ההתבוננות וההשכלה בכל דרכי התלמוד ויסודות הפלפול בדרך קצרה. ספר לישירים תהלה אין ערוך אליו במשקל השירים, וספר מסילת ישירים כולל כל ענייני מוסר ויראת ה'.

והאמת לא יוכחש כי הרב הנ"ל היה חסיד במדותיו ובמעשיו הרבה ונפיש חיליה באוריתא והיה פלפלא חריפא, ועוד לו עשר ידות בכל חכמה ומדע. אלא שנתקנאו בו המקטרגים עליו מפני שכתב זוהר אחר מחדש, ותהלים אחר. אמנם רוח הקדש שרתה בבית מדרשו ומלאך מגיד מדבר כאשר לשמע און שמענו מפי רבנים חסידים תלמידי נאמנים במאמרים.

ואני שמעתי מפי כמוהר"ר שלמה דוד מהזקנים נר"ו מ"ץ בק"ק לוגו שבהיותו בפאריז סיפר איש נאמן שרב גדול וחסיד כש"ת מוהר"ר מלאכי העיד לו שנמצא בעכו כשנפטר הרב לוצאטו ששימשו איזה ימים קודם פטירתו ומצאו ענו מאד ובשביל זה טרח עצמו להוליכו לקברו בארץ ישראל זיע"א.

ואחר שנתבקש בישיבה של מעלה נדפס באמשטרדם חיבור אחר מהרב ז"ל שמו דרך חכמה, ונלווה אליו מאמר על האגדות, מאמר על העיקרים. מאמר החכמה, והסכימו על הספר הזה הרבנים המפורסמים שבק"ק אמשטרדם. והרב המקובל כמוהר"ר אברהם טובייאנה (בעל אשל אברהם ועץ החיים על המצוות). והפליגו לספר בשבח מוה"ר"ר משה חיים לוצאטו המחבר וקראו אותו הרב המופלא המקובל האלהי זכותו יגן בעדנו אכ"ר".